Nositelji demokratskih promjena u Hrvatskoj i Poljskoj: komparativna analiza aktera

Kolak, Tina

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:114:955171

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / disertations

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Diplomski studij politologije

Tina Kolak

NOSITELJI DEMOKRATSKIH PROMJENA U HRVATSKOJ I POLJSKOJ:

KOMPARATIVNA ANALIZA AKTERA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2016.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Diplomski studij politologije

NOSITELJI DEMOKRATSKIH PROMJENA U HRVATSKOJ I POLJSKOJ:

KOMPARATIVNA ANALIZA AKTERA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Davor Boban

Studentica: Tina Kolak

Zagreb

srpanj, 2016

Izjavljujem da sam diplomski rad *„Nositelji demokratskih promjena u Hrvatskoj i Poljskoj: komparativna analiza aktera“*, koji sam predala na ocjenu mentoru doc. dr. sc. Davoru Bobanu, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekla ECTS-bodove. Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Tina Kolak

SADRŽAJ

1. UVOD 1
2. TEORIJSKI OKVIR I METODOLOGIJA 3
3. NARODNA REPUBLIKA POLJSKA 4
3.1. Formiranje oporbe i djelovanje podzemlja 6
3.2. Buđenje „Solidarnosti“ 8
3.3. Katoličanstvo 12
4. SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA 15
4.1. Hrvatsko proljeće 16
4.2. Titova smrt i jugoslavenska kriza 18
4.3. Prema višestranačju 20
5. KOMPARATIVNA ANALIZA AKTERA 24
5.1. Partijske elite 25
5.2. Organizirana oporba i intelektualci 27
5.3. Rimokatolička crkva 30
6. ZAKLJUČAK 32
7. LITERATURA 33

POPIS KRATICA

C
CK-SKH – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske
CK-SKJ – Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije

D
DiP - *Doświadczenie i Przyszłość* - Iskustvo i budućnost

F
FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija

H
HDS – Hrvatska demokratska stranka
HDZ – Hrvatska demokratska zajednica
HKDS – Hrvatska kršćanska demokratska stranka
HSLS – Hrvatska socijalno-liberalna stranka
HSS – Hrvatska seljačka stranka
HRB – Hrvatsko revolucionarno bratstvo
HNO – Hrvatski narodni odpor

J
JNA – Jugoslavenska narodna armija

K
KIK – *Klub Inteligencji Katolickiej* - Klub katoličke inteligencije
KNS – Koalicija narodnog sporazuma
KOR – *Komitet Obrony Robotników* - Komitet obrane radnika
KPH – Komunistička partija Hrvatske
KPJ – Komunistička partija Jugoslavije
KPN - *Konfederacja Polski Niepodległej* - Konfederacija nezavisne Poljske
KSS „KOR" – *Komitet Samoobrony Społecznej „KOR"* - Odbor društvene samoobrane KOR

M
MKS – *Międzyzakładowy Komitet Strajkowy* - Međutvornički štrajkaški odbor

N
NDH – Nezavisna Država Hrvatska
NZS – *Niezależne Zrzeszenie Studentów* - Nezavisna udruga studenata

O
OPZZ - *Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych* - Općepoljsko udruženje radničkih sindikata

P
PPN - *Polska Partia Niepodległościowa* – Poljska neovisna partija
PPR - *Polska Partia Robotnicza* - Poljska radnička stranka
PPS - *Polska Partia Socjalistyczna* - Poljska socijalistička partija
PSL - *Polskie Stronnictwo Ludowe* - Poljska seljačka stranka
PW – *Polska Walczaca* – Poljska borba

PZPR – *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* - Poljska ujedinjena radnička partija

R
RMP - *Ruch Młodej Polski* - Pokret mlade Poljske
ROPCiO – *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela* - Pokret za obranu prava čovjeka i građanina
RSA – *Ruch Społeczeństwa Alternatywnego* - Pokret alternativnog društva

S
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SDP – Socijaldemokratska partija Hrvatske
SdRP - *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej* – Socijaldemokracija Republike Poljske
SDS – Srpska demokratska stranka
SDSH – Socijaldemokratska stranka Hrvatske
SKH – Savez komunista Hrvatske
SKH-SDP – Savez komunista Hrvatske – stranka demokratskih promjena
SKJ – Savez komunista Jugoslavije
SLD - *Sojusz Lewicy Demokratycznej* – Savez demokratske ljevice
SRH – Socijalistička Republika Hrvatska
SSSR - Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika

T
TKK – *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna* - Privremeno povjerenstvo za koordinaciju

W
WiP - *Wolność i Pokój* – Sloboda i mir

Z
ZSL – *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe* - Ujedinjena seljačka stranka

1. UVOD

Demokracija, u bilo kojem obliku, danas se nameće kao najpoželjniji politički sustav jer osigurava narodu mehanizme sudjelovanja u vlasti i daje mu određenu količinu osjećaja moći (barem većini), dok vladajućoj eliti daje legitimitet da čini i djeluje u ime naroda. Dostizanje tog ideala u mnogim je zemljama bio „trnovit“ i „blatnjav“ put, što je zainteresiralo mnoge istraživače i uzrokovalo, nakon sloma diktature u Portugalu 1974. godine, intenziviranje istraživanja demokratske tranzicije. Naime, taj pojam kao što i sama riječ sugerira, označava prijelaz iz autokratskog režima u demokratski (Merkel, 2011: 54). U radu ću koristiti još i termin „demokratizacija“ koju smatram sinonimom za demokratsku tranziciju. Huntingtonova tipologija iz 1991. godine razlučuje tri vala demokratizacije u svijetu. Za njega je 1974. započeo treći val demokratizacije čija se kulminacija dogodila 1995. godine. Huntingtonove valove obilježile su velike skupine država koje su se u navedenom razdoblju demokratizirale. Između zemalja Latinske Amerike, pronalazimo i brojne europske zemlje među kojima su Poljska i Hrvatska.

Poljska i Hrvatska su po mnogočemu posebne u načinu svoje tranzicije i upravo su zbog toga odabrane za komparativnu analizu. Dok Poljska predstavlja vrstan primjer pogodbene tranzicije sustava u kojoj su stare komunističke elite bile prisiljene na kompromise koji su doveli do promjene vlasti te demokratizacije (Merkel, 2011: 331), Hrvatsku je tranziciju obilježilo simultano stvaranje države i rat (Kasapović, 1996: 84). Za razliku od Hrvatske, koja je bila dio SFRJ, Poljska je bila država - satelit komunističkog Istočnog bloka. Nadalje, u Hrvatskoj nije postojala jača oporba, samo želja hrvatske partijske elite za konfederacijskim uređenjem jugoslavenske države koja postaje sve izraženija nakon Titove smrti, a koju je pokušala nadglasati hegemonistička tendencija Srbije, dok su se u Poljskoj razvijali različiti pokreti „odozdo“ s ciljem oslobađanja zemlje od komunističke vlasti.

Bitno je naglasiti kako predmet zanimanja ovoga rada nije sam proces tranzicije, nego komparativna analiza aktera koji su „utabali“ put do tranzicije. Shodno tomu, razdoblje koje rad obuhvaća biti će usmjereno prema događanjima prije samog pada režima, odnosno, prema razdoblju osamdesetih godina do održavanja prvih slobodnih demokratskih izbora u obje zemlje što zapravo predstavlja prvu potvrdu zaokreta prema demokraciji. No, ne možemo isključiti neka ključna razdoblja koja su posljedično povezana s istraživanim razdobljem, poput sedamdesetih godina, koje u slučaju Poljske označavaju formiranje oporbe, kao i za slučaj Hrvatske.

S obzirom na navedeno istraživačko pitanje ovoga rada glasi: koji su akteri omogućili otvaranje procesa demokratske tranzicije u Hrvatskoj i Poljskoj, te koje su sličnosti i razlike među akterima dviju zemalja? Hipoteza rada je da će se u zemljama pojaviti različiti akteri. Ta je hipoteza izvedena iz činjenice da su u Hrvatskoj reformirani komunisti i novoosnovane stranke inzistirale na promjeni, s obzirom na to da su njihovi zahtjevi za konfederativnim uređenjem SFRJ bili odbijeni, te će one pokrenuti i voditi promjenu što će eskalirati u Domovinskom ratu, dok su u Poljskoj neuspjele ekonomske reforme agregirale bijes „odozdo" što je pokrenulo lavinu prosvjeda zbog nezadovoljstva građana i ojačalo poziciju oporbe koja je dolaskom na vlast otvarala put poljskoj promjeni prisilivši komunistički vrh na ustupke. U Poljskoj će tako najznačajnije mjesto zauzeti intelektualne elite „Solidarnosti" potpomognute Crkvom, dok će u Hrvatskoj to biti komunističke elite organizirane u nove stranke. Moguće da će doći do određenih preklapanja obzirom da je i Hrvatska zemlja s dugom katoličkom tradicijom, no najznačajniji akteri će se razlikovati jer u Hrvatskoj nije bilo većih masovnih pokreta kao oblika organiziranja oporbe kako je to bivalo u Poljskoj.

Rad ću započeti objašnjenjem teorijskog pristupa te izabrane metodologije kako bi stvorili čvrste temelje za danju analizu. U nastavku ću prikazati i ukratko objasniti političku situaciju u svakoj zemlji zasebno te, kroz kronologiju događaja koji su doveli do pada komunističkog režima, identificirati ključne aktere iščitavajući noviju povijest zemalja. U petom poglavlju raspravit ću uloge aktera koji su se istaknuli sa svojim liberalnim idejama te odgovoriti na istraživačko pitanje potvrdom ili opovrgavanjem hipoteze, ovisno o rezultatima istraživanja i usporedbi identificiranih aktera.

2. TEORIJSKI OKVIR I METODOLOGIJA

Prije samog početka komparativnog procesa nužno je utvrditi teorijski okvir, kao i metodologiju koju slijedi istraživanje. „Različiti teorijski pristupi tranziciji omogućili su razne analitičke okvire za komparativnu analizu režima u tranziciji (…) i identifikaciju faktora ili varijabla koje objašnjavaju ishode pojedinih transformacija“ (Guo, 1999: 144). Taj trend „teorijskog uramljivanja“ istraživanja tranzicije započinje pedesetih i šezdesetih godina. U tom razdoblju dominirale su funkcionalističke i strukturalističke teorije polazeći od Parsonsove teorije sustava, koja se temelji na funkcionalnoj diferencijaciji, Lipsetove teorije modernizacije gdje je centralni faktor demokratizacije stupanj privrednog razvoja zemlje do Moorovog neomarksističkog strukturalizma čija je glavna eksplikacijska varijabla moć, te poznate Huntigtonove kulturalističke teorije (Merkel, 2011). S vremenom se mijenjao fokus teorijskog okvira, pa se je tako osamdesetih godina popularizirala teorija aktera u čije su se ime citirali radovi Schmittera, O'Donnella, Whiteheada i Przeworskoga (Merkel, 2011). „Sa slomom komunističkih režima nakon 1989. opet su u prvi plan dospjela tumačenja teorija sustava i modernizacije“ (Merkel, 1999: 122). Nakon devedesetih godina dolazi do podjednake rasprostranjenosti pristupa kao i njihovog kombiniranja.

S obzirom na područje interesa ovog rada, smatram kako bi najprikladniji okvir istraživanju pružila teorija aktera. Glavna postavka teorije aktera govori kako je „odluka za ili protiv demokracije naposljetku rezultat situacijski određenoga, stalno novog definiranja uočenih preferencija, strategija i mogućnosti djelovanja relevantnih aktera“ (Merkel, 2011: 71). U ovom radu relevantnim akterima se smatraju oni koji u danom trenutku utječu na bilo koji način ili imaju interes za utjecanje na politički proces mijenjajući postojeći smjer procesa ili njegove odrednice. U teoriji aktera „kalkulacije elita, njihove strateške odluke i interakcija između izabranih odluka promatrani su kao odlučujući elementi u određivanju političkih ishoda (…)“ (Guo, 1999: 136). Prema Merkelu (2011) postoje dva smjera teorije aktera, koja se razlikuju prema polaznim pretpostavkama. Deskriptivno-empirijska struja usmjerava pozornost na „promjenjive konstelacije aktera u pojedinim fazama transformacije i između njih“ (Merkel, 2011: 72), dok pristupi racionalnog izbora „na liberalizaciju autokratskog sustava gleda kao na niz promjenjivih strateških situacija koje se mogu riješiti u teoriji igara“ (Merkel, 2011: 73).

Bitno je naglasiti kako činjenica da je izabrana teorija aktera kao okvir rada, nikako ne potkopava niti umanjuje važnost teorije sustava, čija je temeljna postavka da tranziciju uvelike uvjetuju privreda i društvo, dakle kontekst, i koja u mnogočemu može ograničiti opseg

djelovanja aktera. Stoga, uvažavam kritike koje naglašavaju ograničenost pristupa i idu u smjeru zanemarivanja drugih faktora koji utječu na same odluke aktera, kao i nepotpunih informacija do kojih dolazi istraživač uslijed pregovora elita koji se često vode iza zatvorenih vrata (Guo: 1999). Merkel (2011) tvrdi kako je za sveobuhvatnu analizu transformacije jedne zemlje potrebno uključiti puno više faktora od onoga što nam nudi pojedini teorijski pristup te je stoga potrebna kombinacija pristupa kako bi se eliminirali nedostaci pojedinih teorija. Tako će se pristup ovog rada, ne bi li umanjili ograničenost jednog pristupa, temeljiti na kombinaciji dvaju struja unutar teorije aktera, te naslanjati na teoriju sustava, s obzirom na to da je nužno utvrditi kontekst djelovanja aktera.

Metodološki pristup istraživanju predstavljati će kvalitativnu makro-povijesnu komparaciju aktera. „Kvalitativnim se metodama nastoje utvrditi i razumjeti svojstva, obilježja i značajke objekta istraživanja, a priroda te metode nužno zahtjeva usredotočenost na mali broj zemalja“ (Landman, 2008: 33). Komparaciju malog broja zemalja Lijphart još naziva i strategijom usporedivih slučaja (Landman, 2008), a prikladnost Lijphartove terminologije najbolje se oslikava u dva tipa dizajna sustava komparacije malog broja zemalja; dizajn najsličnijih i dizajn najrazličitijih sustava (Przeworski, Teune: 1970; Faure, 1994, cit. prema Landman, 2008: 46). S obzirom da cilj rada nije utvrditi različite ishode sličnih zemalja, nećemo koristiti dizajn najsličnijih sustava. Umjesto toga, koristiti ćemo dizajn najrazličitijih sustava kojim se „kompariraju zemlje koje nemaju zajedničkih značajki, osim političkog ishoda koji se želi objasniti, te jednog ili dva eksplanacijska faktora koja se smatraju važnim za taj ishod“ (Landman, 2008: 46). Odabir dizajna najrazličitijih sustava tipičan je za istraživanje procesa demokratske tranzicije (Landman, 2008: 51), a u slučaju Poljske i Hrvatske polazim od Merkelove (2011) klasifikacije smjene autokratskih sustava gdje je Poljska primjer pogodbene promjene sustava, dok Hrvatsku karakterizira raspad postojeće (SFRJ) i osnutak novih država. S obzirom da su zemlje različitim putevima došle do jednakog ishoda (demokratizacije), dizajn najrazličnijih sustava biti će prikladan za analizu. Prikupljanju i sabiranju podataka pristupit ćemo makro-povijesnom komparacijom „koja se prvenstveno koristi za stvaranje kauzalnih zaključaka o makro strukturama i procesima“ (Skocpol; Somers, 1980: 181) što bi značilo usredotočenost na aktere i njihovo ponašanje.

3. NARODNA REPUBLIKA POLJSKA

Priča o Poljskoj danas je priča o uspjehu. Nakon bolne demokratske tranzicije i privatizacije, poljska je ekonomija išla samo ulaznom putanjom. Mnogi je čak smatraju i pobjednicom Europske Unije zbog količine apsorbiranih sredstava iz EU-a koji su pomogli razvitku industrije i gospodarstva općenito, što je dovelo do ogromnih izvoznih kapaciteta. No, današnja je Poljska krajnja suprotnost Narodnoj Republici Poljskoj iz druge polovice 20. st. koja je bila ništa drugo doli satelita Sovjetskog Saveza. U nastavku ću pokušati kroz opis političko-ekonomske situacije u Poljskoj istaknuti aktere koji su inzistirali na promjeni režima zagovarajući liberalizaciju te tako otvorili put prema demokratizaciji.

Poljska je za vrijeme Drugog svjetskog rata bila doslovno „rastrgana na komadiće". Treći Reich zauzeo je zapadni dio Poljske, istočni je pripao SSSR-u dok je u centralnom dijelu uspostavljeno Generalno Guvernatorstvo koje je bilo pod kontrolom Reicha, iako su neke poljske institucije bile ostavljene na životu s vrlo malo ovlasti (Paczkowski, 2001). Poljska je vlada iz izbjeglištva u Londonu, iako na koljenima, pokušavala obraniti ono što je od Poljske ostalo, ali bez uspjeha. Paczkowski je apokaliptičnom rečenicom pokušao opisati tadašnju situaciju; „iz rata je poljski narod izašao demografski oslabljen, osakaćen traumama, iznenadnim promjenama položaja, s razbijenim zajednicama, izgubljenim i podijeljenim obiteljima, stotinama tisuća siročadi, invalida i beskućnika (…) te je uništen značajan dio elita i lokalnih vođa" (Paczkowski, 2001: 125). Situaciju su iskoristile tadašnje komunističke elite koje su, pod Staljinovom paskom, uspostavile jednopartijski režim nakon sovjetskog oslobađanja zemlje 1944. godine. Do 1948. godine komunistička se vlast konsolidirala i uspjela neutralizirati vladu u Londonu kao i postojeće stranke, inkorporiravši Poljsku seljačku stranku (PLS) u Ujedinjenu seljačku stranku (ZSL) i Poljsku socijalističku partiju (PPS) u Poljsku radničku stranku (PPR), te tako stvorivši Poljsku ujedinjenu radničku partiju (PZPR) (Bernhard, 1993: 32) čija će vladavina obilježiti idućih pedeset godina Poljske.

S obzirom na to da je ekonomska slika zemlje nakon rata, kao i cijele Europe, bila nepovoljna, mnogi su tražili alternativu kojom bi je oživjeli, a Staljin, na krilima pobjede nad nacističkom Njemačkom i idejom o socijalnoj promijeni, je predstavljao izvrsnu alternativu. To potvrđuje i Brenhard (1993) koji je kao razloge prihvaćanja novog režima u Poljskoj naveo „iskreno vjerovanje ljudi u posvećenost režima socijalnoj pravdi i boljitku života masa", kao i „vjerovanje u obnavljanje ratom obilježene Poljske". No, usprkos formalnom prihvaćanju režima, poljski narod nije internalizirao marksizam-lenjinizam (Brenhard, 1993: 35) čemu u prilog ide niz događaja nakon Staljinove smrti; od prosvjeda u Poznańu 1956. godine do smjene dotadašnjeg prvog sekretara PZPR-a Bolesława Bieruta. Bieruta nasljeđuje Władysław

Gomułka koji je inicijalno bio na čelu PPR-a ali zbog svojih drugačijih vizija socijalizma u Poljskoj nije uživao Staljinovo povjerenje da bi zadržao vodeće mjesto. Gomułka je povratkom na čelo PZPR-a uspio ugušiti pobunu u Poznańu te vratiti vjeru narodu u oporavak zemlje kroz viziju „poljskog socijalizma", nezavisnijeg od SSSR-a, koju su Poljaci velikodušno pozdravljali (Brenhard, 1993). No, to ushićenje nije dugo trajalo. Gomułka nije uspio oživjeti Poljsku kako se očekivalo već upravo suprotno – stavio ju je na aparate za disanje. Veliki ekonomski gubici i povećanje cijena rezultiralo je masovnim štrajkovima i Gomułkinom ostavkom 1970. godine kada Poljaci počinju razvijati jaču averziju prema režimu.

Politbiro se tada okreće Edwardu Giereku koji preuzima vodstvo PZPR-a. Njegova je ideja obuhvaćala „modernizaciju gospodarstva, porast potrošnje, kvazi-menadžerski stil upravljanja poduzećima, otvaranje vrata novim tehnologijama i zapadnim tržištima te modernizaciju poljoprivrede" (Paczkowski, 2001: 318) što je predstavljalo odmak od postojećeg socijalizma. Nova politika polučila je uspjeha, što su građani mogli osjetiti na vlastitoj koži. No, mnogi nisu znali da se taj uspjeh temeljio isključivo na inozemnim kreditima. Kreditna kriza kulminirala je 1979. godine kada je čak tri četvrtine novca od izvoza išlo na samu otplatu kredita, čime je smanjen uvoz prijeko potreban za novo-procvalu poljsku industriju (Paczkowski, 2001: 322). Vlast je morala povući potez ne bi li spriječila ponovni potop Poljske. Misleći da spašavaju sebe i Poljsku, komunisti su povećali cijene proizvoda ne znajući da ih je upravo ta kap i potopila.

3.1. Formiranje oporbe i djelovanje podzemlja

Povećanje cijena i otpuštanja natjerali su radnike na ulice. 1976. godine od Gdańska preko Radoma i Ursusa do Płocka radnici su se borili protiv novih odredbi vlasti na što je vlast odgovarala masovnim uhićenjima i represivnim gašenjem prosvjeda (osobito u Radomu i Ursusu). Upravo je te godine, u znak potpore i obrane radnika, uspostavljen Komitet obrane radnika (KOR) čije će elite kasnije, inkorporirane u „Solidarnost", biti značajan oporbeni akter. KOR je u tada predstavljao prvu ozbiljnu organiziranu opoziciju koja je otvoreno kritizirala postojeći sustav (Bernhard, 1993: 76), a legitimitet je crpila iz autoriteta svojih četrnaest potpisnika „Apela javnosti i vlastima Narodne Republike Poljske". To su bili poznati ekonomisti (Edward Lipiński), odvjetnici (Aniela Steinsbergowa), pisci (Jerzy Andrzejewski), kao i oni tada malo manje poznati javnosti poput zapovjednika Józefa Rybickog, mladog Jaceka

Kurońa te današnjeg zastupnika u Sejmu Piotra Naimskog (Paczkowski, 2001: 341). Tada im je glavni cilj bio obrana prava radnika.

Stvaranje oporbe u Poljskoj zapravo je priča koja kreće iz podzemlja. Uslijed tajnog karaktera te nedostatka materijala i službenih dokumenata, podzemne grupe često nisu inkorporirane u istraživanja aktera poljske tranzicije. Dovoljno o tome govori činjenica da čak ni Poljaci nisu znali za postojanje određenih skupina (Zuzowski, 1991). Naime, poljska je oporba sedamdesetih godina bila veoma živa, iako zakopana pod zemljom. Ipak, takve su skupine važan čimbenik u organizaciji prvog otvorenog djelovanja opozicije u okviru KOR-a, omogućivši mu temelje djelovanja i resurse u obliku oporbene inteligencije. Zuzowski (1991) navodi bitnije podzemne grupe koje su djelovale paralelno s KOR-om sedamdesetih godina.

Poljska borba (PW) na čelu s poznatim arhitektom Czesławom Bieleckim bila je tajna grupa koja se pojavljuje u poljskom podzemlju 1974. godine. O strategijama djelovanja grupe ne zna se puno, osim da su koristili publikacije za promicanje glavnih ciljeva koji su obuhvaćali „poljsku nezavisnost i socijalnu demokraciju temeljenu na parlamentarnom sustavu“ (Zuzowski, 1991: 60). Iako su ciljevi PW-a i KOR-a išli u istom smjeru, Jacek Kuroń, jedan od osnivača KOR-a, nije preferirao PW. Njegov je stav bio utemeljen na tezi da su tajne aktivnosti elitističkog karaktera „neefektivne, anti-demokratske te nisu u mogućnosti privući šire mase kako to čini grupa koja djeluje otvoreno“ (Zuzowski, 1991: 62). Uz PW, postojala je još i Poljska neovisna partija (PPN). „Formula PPN-a za ostvarenje poljske nezavisnosti bila je sužena na mentalne aktivnosti individualaca bez verbalne artikulacije“ (Zuzowski, 1991: 65). Želja za promjenom svijesti Poljaka dobro se uklapala u KOR-ovu ideju čemu u prilog ide i djelovanje vođe skupine Zdzisława Najdera u okviru kasnije „Solidarnosti“ u kojoj se KOR „utopio“.

Nakon što je KOR uspio u svojoj namjeri oslobađanja svih zatvorenika osuđenih za nemire u Radomu i promjene imena u Odbor društvene samoobrane „KOR“ (KSS-„KOR“), 1977. godine osniva se Pokret za obranu prava čovjeka i građanina (ROPCiO). KOR i ROPCiO, iako obje skupine na strani oporbe, razlikovale su se ideološki. „Ukoliko je KOR u nekom smislu bio prirodna kontinuacija ljevičarsko-liberalnih grupacija i katoličkih skupina s personalističkim tendencijama, utoliko se ROPCiO pozivao na oslobodilačke tradicije, te kršćansko-demokratske pravce i pravce tabora Nacionalne demokracije“ (Paczkowski, 2001: 343). ROPCiO je bio obilježen unutrašnjim previranjima te nejasnom hijerarhijom unutar samog pokreta. S obzirom na dva službena glasnogovornika/vođe, Andrzej Czumu i Leszek

Moczulskog te nejasno članstvo, nije bilo iznenađenje kada se pokret podijelio. Iz te podjele 1979. godine nastalo je mnoštvo pokreta, organizacija i udruženja; Konfederacija nezavisne Poljske (KPN) pod vodstvom Moczulskog, Pokret mlade Poljske (RMP) na čelu s Aleksandrom Hallom čiji su članovi bili studenti iz Gdańska, kao i Iskustvo i budućnost (DiP) koje je vodio Stefan Bratkowski, tadašnji član komunističke partije i poznati publicist (Paczkowksi, 2001: 343) te Czumin Odbor za samoodređenje nacije (Zuzowski, 1991: 76).

Razdoblje od 1976. do 1979. godine u Poljskoj izuzetno je važno za istraživače tranzicije. Osim što se dogodio *boom* različitih opozicijskih pokreta i organizacija, razvijao se i ilegalni tisak koji je imao ulogu osvještavanja i informiranja Poljaka, te širenja poruka novoosnovanih skupina. Značajan su utjecaj imali časopisi koje su izdavale oporbene skupine, poput *„Robotnika“* kojeg je od rujna 1977. izdavao KOR, *„Opnia“* i *„Droga“* pod palicom ROPCiO-a te brojnih drugih (Paczkowski, 2001: 344).

Kako su mnoge oporbene skupine djelovale tajno, razmjeri članstva nisu poznati i/ili pouzdani. Dok neki govore o stotinama, drugi govore o tisućama ljudi uključenih u podzemni svijet oporbe (Zuzowski, 1991) zahtijevajući liberalniji režim bez represije. S obzirom na to da su se u navedenom razdoblju granali korijeni oporbe čija je stabljika počela nicati iznad zemlje, postavlja se pitanje zašto vlast nije uništila korijenje dok je još bilo slabo i nedovoljno duboko? Naime, poljska je vlast tada ovisila o zapadnim kreditima, pa nisu željeli riskirati vlastiti legitimitet uhićenjima na političkoj bazi. Isto tako, oporba je u velikoj mjeri bila raspršena i podijeljena, geografski i ideološki, zbog čega je vlast nije percipirala kao relevantnu prijetnju. No, „raspoloženje javnosti bilo je sve nepovoljnije za vlasti i mijenjalo se usporedno sa sve lošijim gospodarskim stanjem“ (Paczkowski, 2001: 346) čemu u prilog idu i budući masovni štrajkovi.

3.2. Buđenje „Solidarnosti“

U kolovozu 1980. godine, radnici brodogradilišta u Gdańsku i Szczecinu započinju štrajk s ciljem povećanja plaća, smanjenja cijena, te osnivanja slobodnih radničkih sindikata (Paczkowski, 2001). Nije trebalo čekati dugo da se štrajk proširi zemljom. Takva je situacija uzrokovala osnivanje Međutvorničkog štrajkaškog odbora (MKS) u svakom gradu. Glavna je zadaća MKS-a bila koordinacija štrajkova i zahtjeva koji su se svodili na osnivanje nezavisnih sindikata (Ost, 1990: 75). Potporu štrajkovima pružili su potpisima i 64 intelektualca koji su

poticali vlast na suradnju (Paczkowski, 2001). Vidjevši da nemaju šanse, s obzirom na razmjere štrajkova diljem zemlje, PZPR je popustio, a radnici izborili pobjedu. „Aktivisti i suradnici KSS-„KOR"-a, ROPCiO-a, RMP-a, KIK-a masovno su se uključivali u tvorničke, regionalne i središnje strukture" (Paczkowski, 2001) što je označavalo početak usklađivanja i organiziranja raspršene oporbe.

Na čelo novog Nezavisnog slobodnog radničkog sindikata „Solidarnost" postavljen je Lech Wałęsa – „električar, aktivni sudionik gdańskog štrajka iz prosinca 1970. godine, aktivist Slobodnih sindikata (…), spretan pregovarač te personifikacija radništva" (Paczkowski, 2001: 375). Nakon što je „Solidarnost" od 10. studenog 1980. godine počivala na legalnim temeljima, potaknut je val grupacija koje su željele te iste temelje. Da „Solidarnost" nije bila samo prolazna pojava, nego ozbiljna prijetnja režimu dokazuju i brojke. Potkraj 1980. godine „Solidarnost" je brojala 9 milijuna članova, što je činilo čak 54% svih zaposlenih u društvenom sektoru i 28% odraslih građana (Peczkowski, 2001: 380). No, „Solidarnost" nije imala političkih ambicija (Ost, 1990: 76). Štoviše, na početku svog postojanja su se pokušavali distancirati od politike i ostati u sferi društva koliko god je to moguće. Nisu inzistirali na rušenju vlasti, nego na liberalizaciji društva čemu u prilog ide i Ostova (1990) tvrdnja da je „cilj prije kolovoza 1980. godine bio rekonstrukcija društva, a u periodu nakon njegova institucionalizacija". Ni promjena vlasti u vrhu PZPR-a, kada je Giereka zamijenio Stanisław Kania, nije promijenila stav „Solidarnosti" prema politici. Tek nakon što su shvatili da „institucionalizacija", to jest održavanje sindikata na životu, nije moguća uz „anti-politički pristup" (Ost, 1990), mijenjaju smjer i okreću se politici zahtijevajući promjenu sustava vlasti – demokratizaciju.

Osim što je „Solidarnost" predstavljala prijetnju režimu „odozdo", kriza se odvijala i među samom komunističkom elitom. Najbolje u prilog tome ide citat iz novina 1981. godine kako u „PZPR-u postoje opasni revizionistički stavovi koji nalaze zajednički jezik s ekstremistima iz „Solidarnosti"" (Paczkowski, 2001: 391). Ta je kriza rezultirala smanjenjem članstva PZPR-a, osobito mladih, dok je broj umirovljenika rastao. Situacija je zahtijevala promjene u vrhu partije pa je Kaniu, koji je u listopadu dao ostavku, zamijenio general Wojciech Jaruzelski. Pregovori između komunističke vlasti i „Solidarnosti" nisu polučili uspjeha s obzirom na to da su obje strane bile odlučne u „politici nepopuštanja". Štrajkovi u zemlji nisu jenjavali što je prisililo vlast na radikalne poteze. Naime, 12. prosinca 1981. godine proglašeno je ratno stanje. Tog se datuma održavala sjednica Zemaljskog odbora „Solidarnosti" na kojoj su redarstvene snage stavile u lisice vodstvo „Solidarnosti". Dekret o ratnom stanju zabranio je „djelovanje svih društvenih i profesionalnih organizacija, zabranjeni su sastanci,

okupljanja i demonstracije“ (Paczkowski, 2001: 409). Tim je činom vlast pokopala sve što je „Solidarnost“ pokušala izgraditi; liberalizacija društva se zaustavila kao i štrajkovi, a veze između organizacija koje su pod palicom „Solidarnosti“ djelovale koordinirano su bile slomljene. Tim je dekretom oporba opet vraćena u podzemlje.

Kao nova centrala podzemnog sindikata priznato je Privremeno povjerenstvo za koordinaciju (TKK) (Paczkowski, 2001: 416). Paralelno s TKK-om, obnavljaju se i tajne strukture Nezavisne udruge studenata (NSZ). Ogromnu ulogu za vrijeme ratnog stanja, koje je trajalo do 1983. godine, imali su tisak i radio preko kojih su nastojali širiti oporbene ideje. Velike napore u očuvanje opozicije na životu uložila je i poljska emigracija koja je nazivana „emigracija „Solidarnosti““ kroz svoj *Fond za obranu slobode riječi i ljudskih prava u Poljskoj* (Paczkowski, 2001: 423). Međutim, oporbene su ideje bile raznolike, a glavni razlog tomu bila je podjela oporbe u podzemlju. Dok su neki bili zagovornici aktivne akcije u obliku generalnog štrajka, poput Jaceka Kuroń, drugi su, predvođeni Zbigniewem Bujakom, zagovarali pozicijsku borbu koja je uključivala aktivno suprotstavljanje teroru države nasilnim metodama (Paczkowski, 2001: 418). Čim su konsolidirali sustav i svoju poziciju pobjednika, čiji je pokazatelj bio uspješno gašenje štrajkova, vlada je, da dokaže kako su uspostavili red i eliminirali prijetnje, pustila Wałęsu na slobodu što se nije pokazao kao pametan potez. Naime, Wałęsin tajni susret s TKK-om nakon izlaska iz zatvora 1983. godine samo je potvrdio postojanje raznovrsnih oporbenih podzemnih snaga kojima su se potpisivanjem izjava o sindikalnom pluralizmu pridružile i neke nove sindikalne središnjice, odnosno, autonomni sindikati koji do tada nisu bili u oporbi, poput Sindikata poljskih učitelja (Paczkowski, 2001: 420).

Nakon uvođenja ratnog stanja početkom osamdesetih, teror je postao i ostat će trajna odrednica komunističke vlade čemu u prilog idu i brojna premlaćivanja članova podzemlja, kao i ukidanje postojećih udruga i saveza (poput Udruge poljskih novinara i Saveza poljskih književnika), te njihova zamjena novim organizacijama pod palicom vlasti. Također, stvarali su se i sindikati na strani partije. U lipnju 1983. godine registriran je Savez sindikata radnika željezara, a godinu nakon Opće poljsko udruženje radničkih sindikata (OPZZ) na čelu s Alfredom Miodowitzom (Paczkowski, 2001: 431). Kako je članstvo OPZZ-a raslo, tako se 1985. godine, kao protuteža, razvijaju mnoge oporbene skupine mladih poput pokreta Sloboda i mir (WiP), Pokreta društvene alternative (RSA), te Borbena „Solidarnost“ koje su zastupale mnogo radikalnije stavove od „starih oporbenih grupa“ (Paczkowski, 2001: 442). Nakon Wałęsine Nobelove nagrade za mir 1983. godine, dolaska Gorbačova na čelo SSSR-a s

liberalizacijskim reformama uobličenim u *perestrojku* i *glasnost* te još uvijek nepovoljne ekonomske situacije, vlasti je bilo teško kontrolirati oporbeno djelovanje, a kamoli ga spriječiti.

Opetovano poskupljenje cijena 1988. godine dovodi do niza štrajkova čiji je okidač bio štrajk javnog prijevoza u Bydgoszczu (Paczkowski, 2001: 447). Nije trebalo dugo da se štrajk zbog povećanja cijena pretvori u štrajk za legalizaciju „Solidarnosti". S obzirom na želju i potrebu vlasti da se zaustavi nadolazeći val štrajkova, bili su spremni na pregovore sa „Solidarnosti". Štrajkovi su nekoliko dana nakon bili zaustavljeni, a pregovori započeli. Obje su strane bile ustrajne u svojim zahtjevima što je dovelo do pat pozicije. Taj se pat položaj pokušao riješiti u javnoj debati na inicijativu Miodowicza, kojeg je „pomeo" Wałęsa (Paczkowski, 2001: 447). Komunisti na vlasti nisu imali izbora nego uobličiti službene pregovore u „Okrugli stol". Oporba nije mirovala ni trenutka. Naime, 18. prosinca 1988. godine je 119 osoba, različitih intelektualaca i aktivista, na Wałęsin poziv oformilo Građanski komitet gdje su izostavili radikalniju stranu oporbe (Paczkowski, 2001: 447) i započeli sa formiranjem zahtjeva.

Građanski je komitet imao značajnu ulogu u pregovorima i bio je podijeljen na radne skupine koje su pregovarale za različita područja. Nakon legalizacije „Solidarnosti" zahtjevi na Okruglom stolu sastojali su se od „liberalnog zakona o cenzuri, pristupa opoziciji državnim medijima, mogućnosti izdavanja vlastitih novina, (…), slobode udruživanja, neovisnosti sudstva" (Paczkowski, 2001: 447) te brojni drugi koji su se zapravo odnosili na društvenu i političku liberalizaciju Poljske. Zahtjevi PZPR-a svodili su se na mogućnost izbora uz uvjet da se unaprijed osiguraju mjesta za članove partije, dok će se za ostalih 35% boriti na izborima čime su htjeli zadržati kontrolu nad stanjem u državi, misleći da će moći provoditi „kontroliranu demokraciju". Osim što je kao rezultat pregovora Okruglog stola proizašao Senat (novi gornji dom), njegova su se mjesta popunjavala izborima. Izbori su završili debaklom za PZPR. „Solidarnost" je osvojila 99 mjesta od mogućih 100 u Senatu, dok je u *Sejmu* osvojila svih 161 mjesta (35%) koja su bila otvorena na izborima za borbu (Lee, 2001: 98). Upravo je ta pobjeda „Solidarnosti" označila kraj postojećeg režima i početak demokratske tranzicije. Nakon prvih „poluslobodnih izbora", 1990. godine odvijaju se potpuno slobodni predsjednički izbori gdje je uvjerljivu pobjedu ostvario Lech Wałęsa te 1991. godine parlamentarni izbori koji rezultiraju predstavništvom čak 29 stranaka u *Sejmu*. Očekivano, takav šaroliki saziv nije potrajao dugo, te se 1993. godine održavaju novi parlamentarni izbori gdje pobjeđuje Savez demokratske ljevice (SLD).

3.3. Katoličanstvo

U Poljskoj je povijesti Katolička crkva uvijek zauzimala značajno mjesto. Mnogi autori, poput Timothy A. Byrnesa (1997) i Irene Boriwik (2002) objašnjavaju povezanost Poljaka s Katoličkom crkvom povijesnim činjenicama. Od krštenja poljskog vladara Mieszka I. i uvođenja kršćanstva u Poljsku 966. godine do razdoblja kada je Poljska bila podijeljena, okupirana pa čak i izbrisana s karte svijeta, poljski je nacionalizam poistovjećivan sa Crkvom (Byrnes, 1997), a Crkva dio poljskog identiteta. Štoviše, do jačeg je zbližavanja Crkve i Poljaka došlo kada je zemlja bila pod stranim okupacijama (Hental, 1999: 505), a komunističko razdoblje nije bilo iznimka. Za građane Narodne Republike Poljske Crkva je bila utočište u kojemu su mogli slobodno izraziti svoja negodovanja, što nije bilo dopušteno u javnoj sferi. No, bitno je naglasiti, kao što to Bernhard (1993: 137) primjećuje, kako se uloga Crkve mijenjala kroz različita razdoblja komunističke vlasti. Dok je sedamdesetih godina njezina uloga obuhvaćala puno manji opseg jer je postojao puno veći rizik u slučaju političkog djelovanja, osamdesetih je Crkva postala posrednik između „Solidarnosti“ i Partije te utočište podzemnih struktura oporbe.

Kao što sam već naglasila, pozicija Crkve u razdoblju komunističke vladavine bila je veoma kompleksna. Iako je sedamdesetih godina imala vlastite zahtjeve poput priznavanja javno-pravnog karaktera Crkve, slobode djelovanja te prestanak blokiranja sakralnih objekata (Paczkowski, 2001: 350), namjera Crkve nije išla u smjeru formiranja oporbe i rušenja vlasti. Njezin je odnos s režimom u mnogočemu bio, kako tvrdi Paczkowski (2001), korektan. Na zahtjeve Crkve vlasti su djelomično odgovarale, ne želeći narušiti odnose s jednim od temeljnih stupova Poljaka. Ipak, u interesu vodeće partije nije bilo dopuštanje veće slobode djelovanju Crkve. Kao jedina organizacija koja je sačuvala svoju neovisnost od komunističke države, Crkva je uvijek bila nadzirana od strane vlasti.

Iako nikada nije otvoreno kritizirala političke akcije, svoju je aktivnost usmjeravala prema moralnom sazrijevanju Poljaka (Bernhard, 1993: 138). Ona je utjelovila postulate solidarnosti naroda, koje je zastupao i Lech Wałęsa sa svojom „Solidarnosti“. Beyer (2013: 38) navodi tri: „priznavanje ljudske međuovisnosti i obveze prema marginaliziranima, predanost zajedničkom dobru koja uključuje stvaranje socijalnih struktura koje promiču participaciju i prava svih te volja za radom s drugima, bez obzira na klasu, spol, rasu, etnicitet, vjeru i nacionalnost u svrhu zajedničkog dobra“. Upravo su ti postulati bili temelji oporbene „Solidarnosti“ čije se ideje mogu svesti na liberalizaciju društva, to jest, njegovo oslobađanje

od komunističke kontrole. Preklapanje ideala Crkve i „Solidarnosti“ dovelo je da toga da su neki svećenici sedamdesetih godina otvoreno promovirali liberalizaciju Poljske, poput Jana Zieja, Ludwika Wiśniewskog, Czesława Sadłowskog i drugih (Paczkowski, 2001: 343), dok su Biskupska konferencija i tadašnji primas Stefan Wyszyński to prešutno odobravali na što je vlast odgovarala povećanom kontrolom.

1978. godine, krakovski je metropolit Karol Józef Wojtyła izabran za papu uzevši ime Ivan Pavao II. Taj je događaj vlast u Poljskoj protumačila kao pozitivan zbog činjenice da papa dolazi iz socijalističke države (Paczkowski, 2001:354), dok je narod, nakon prvog papinskog posjeta Poljskoj 1979. godine, upijao poruke podrške i ohrabrenja čime se stvaralo pozitivno okruženje za nastanak „Solidarnosti“ (Hental, 1999: 507). Snagu koju je posjetom probudio Papa najbolje se može opisati rečenicom jednog promatrača: „klečeći pred Svetim Ocem, Poljska se dignula s koljena“ (Paczkowski, 2001: 355), što je označavalo buđenje svijesti Poljaka. Tako je Crkva osamdesetih godina bila veoma „važan element dvostruke socijetalne strukture: loši komunisti, povezani s komunističkom partijom i dobri Poljaci, patrioti, povezani s Katoličkom crkvom“ (Borowik, 2002: 1). U svom oporbenom stavu Crkva je bila veoma umjerena pokušavajući se odmaknuti od tadašnjih radikalnijih struja poput WiP-a, RSA, te Borbene „Solidarnosti“. Taj umjereni stav značio je pružanje podrške podzemnim oporbenim strukturama, ali i nuđenje Crkve kao oaze slobode mišljenja. U prilog tomu ide i Klub katoličke inteligencije (KIK) koji je bio inkorporiran u „Solidarnost“, a gdje je jedan od osnivača bio Tadeusz Mazowiecki. Da je Crkva tada postala sinonim otpora vlasti dokazuje i tvrdnja da su čak i nevjernici pohađali vjerske događaje kako bi pokazali svoje protivljenje vlasti i dali podršku jedinoj organizaciji slobodnoj od komunističkog utjecaja (Hental, 1999: 506).

Drugi Papin posjet Poljskoj, 1983. godine, obilježio je strah vladajućih od jačanja tadašnje „podzemne oporbe“ koja bi dobila još jači poticaj za ustrajnosti. Naime, Papa je i sam bio svjestan situacije u kojoj se nalazi Poljska koja mu je sve više ličila na „veliki koncentracijski logor“ (Paczkowski, 2002). Nakon što je Poljake potresla dvostruka tragedija 1981. godine, smrt voljenog primasa Stefana Wyszyńskog koji je „zaslužan za suživot Crkve i jednopartijskog režima“ (Hental, 1999: 506) te pokušaj atentata na Ivana Pavla II., Poljaci su bili ujedinjeni više nego ikada, ali su se ipak bojali koliko će traga takvi događaji ostaviti na Crkvi. Nasljednik Wyszyńskog bio je Józef Glemp, zagovornik kompromisnog rješenja pat pozicije vlasti i oporbe. Glemp je smatrao da Crkva kao posrednik može utjecati na mirne pregovore i promjenu vlasti, u čemu je bio u pravu. Crkva je na Okruglom stolu sudjelovala kao medijator između dvije strane i time potvrdila svoju značajnu ulogu u poljskom procesu

tranzicije, što pokazuje i nominacija Tadeusza Mazowieckog, istaknutog katolika te člana umjerene oporbe, od strane Jaruzelskog za premijera na poluslobodnim izborima (Hental, 1999: 510).

4. SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA

Era komunizma, koja je započela nakon pobjede nad fašizmom, svakako je brojne istočnoeuropske zemlje oborila na koljena. Na jugoistoku Europe komunizam je došao u drugačijem izdanju, ali s istim posljedicama. Republika Hrvatska nije bila izuzeta. Naime, nakon sloma NDH, satelit-države nacističke Njemačke i fašističke Italije, Hrvatska je postala socijalistička republika u sklopu Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ). Iako Hrvatska dijeli iskustvo komunizma s Poljskom, veoma je važno naglasiti kako su se komunistički putevi dviju zemalja razlikovali utoliko što je Hrvatska djelovala u sklopu FNRJ, kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), koju je obilježio Josip Broz Tito, razvivši posebnu vrstu komunizma nazvanog titoizam čije ću značajke pokušati objasniti u nastavku, kao i aktere koji su započeli tranziciju.

Kao što sam već spomenula, nakon Drugog svjetskog rata Hrvatska postaje dio FNRJ kao jedna od šest socijalističkih federalnih republika među kojima su bile i Slovenija, Srbija (sa Autonomnom Kosovsko-Metohijskom Oblasti i Vojvodinom), Crna Gora, Bosna i Hercegovina te Makedonija. Odmah u početku komunistička je partija na čelu s Josipom Brozom Titom pokazala svoju brutalnost eliminirajući oporbu, likvidirajući ili zatvarajući potencijalne oporbene snage, paramilitarne formacije ustaša i četnika te tako oslobodila prostor za nesmetano djelovanje Komunističke partije (Cipek; Spehnjak, 2007: 259). Iako je na početku bio provođen staljinistički model komunizma koji je započeo nacionalizacijom imovine u svrhu ostvarenja centralno-planskog gospodarstva, nakon političke svađe dvojice velikih vođa, Tita i Staljina, 1948. godine započela je Titova ideja inačice komunizma - titoizam.

Titoizam se, uz Titov odmak od SSSR-a i Staljina te ograničenu liberalizaciju političkog i društvenog života, temeljio i na ekonomskoj reformi koja je obuhvaćala „samoupravljanje“. „Samoupravljanje“ je svakom radniku omogućavalo da upravlja poduzećem kroz radničko vijeće (McVicker, 1958: 109) što je pridonosilo decentralizaciji privrede. Gospodarstvo FNRJ je tada bilježilo uspjehe, ali ne samo zahvaljujući modelu socijalističkog samoupravljanja, nego i inozemnim pozajmicama. No, ideja samoupravljanja podijelila je jugoslavensko vodstvo. Dok je jedna strana zagovarala centralistički model sa snažnom ulogom Partije, druga je strana, reformatorska, zagovarala reforme i protuunitarizam (Šušak, 2008: 768). Tito je zauzeo reformatorsku stranu, neutralizirao „protivnike“ te je novim ustavom iz 1963. godine, promijenjeno ime FNRJ u SFRJ, a samoupravljanje proglašeno osnovom novog gospodarskog sustava (Goldstein, 1999: 172).

Od 1966. godine u SFRJ se politički i ekonomski život počinje liberalizirati; otvaranje granica i dopuštanje malih privatnih poduzeća imao je višestruke učinke (Cipek; Spehnjak, 2007: 260). Iako je liberalizacija uzrokovala veliki ekonomski rast (Goldstein, 1999: 173) što kroz devizne doznake iseljenog stanovništva, što kroz inozemne pozajmice, u isto je vrijeme otvarala prostor za djelovanje oporbe, kao i za izražavanje zahtjeva republika za većom autonomijom (Cipek; Spehnjak, 2007: 260). Tako je grupa mladih intelektualaca iz Zadra pokušala oformiti oporbenu stranku, ali su vlasti pokazale koliko je zapravo liberalizacija SFRJ bila ograničena uhitivši mlade profesore, a Mihajla Mihajlova, najpoznatijeg od njih, zatvorivši (Goldstein, 1999: 173). Grupa lijevih intelektualaca, okupljenih oko časopisa *„Praxis“*, koji su kritizirali Titov oblik socijalizma, kao i druge oblike staljinizma, uspjeli su izbjeći cenzuru i gašenje zahvaljujući međunarodnom ugledu (Cipek; Spehnjak, 2007: 276). Također, 1968. godine započinju studentske demonstracije čiji odjek u Zagrebu nije bio toliko glasan kao onaj u Beogradu. Njihovi zahtjevi su se svodili na smanjenje partijske kontrole i utjecaja u društvenom i akademskom životu, a u Hrvatskoj su sadržavali još i ideju nacionalne emancipacije (Cipek; Spehnjak, 2007: 277). Iako je Tito svojim govorom na javnoj televiziji 9. lipnja uspio zaustaviti studentske demonstracije, ti su događaji pokazali pravo ozračje u zemlji.

4.1. Hrvatsko proljeće

Želja za društvenom i političkom promjenom u SRH išla je iz oba smjera, od dijela vladajućih partijskih elita SKH, kao i od strane hrvatskih intelektualaca i studenata (Šušak, 2008: 768). Naime, 1967. godine objavljena je „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“ koju je potpisalo osamnaest različitih hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova, od Matice hrvatske i Hrvatskog filološkog društva preko Društva književnika Hrvatske do različitih katedra za povijest i lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (Matica.hr: 2009). Deklaracijom je zahtijevana ravnopravnost svih jezika u SFRJ (hrvatski, srpski, makedonski i slovenski) u federalnim institucijama, kao i konzistentno korištenje hrvatskog standardnog jezika u Hrvatskoj (Goldstein, 1999: 177). Takve su zahtjeve podržavale „liberalniji i nacionalno svjesniji dio SKH okupljen oko Savke Dabčević Kučar i Mike Tripala“ (Dunatov, 2010: 382) dok se Vladimir Bakarić, jedan od najbližih Titovih suradnika i najutjecajniji hrvatski komunist, takvim zahtjevima žestoko suprotstavljao. Temeljna ideja iz koje su potekli zahtjevi za jednakosti i ravnopravnosti jezika bila je ideja o većoj samostalnosti Hrvatske, kao i želja za većim poštivanjem hrvatskog nacionalnog identiteta unutar SFRJ.

Upravo iz tih nacionalističkih osnova ideje Zapad nije pružao podršku novonastalom „Hrvatskom proljeću“ (Šušak, 2008: 773). Iako su Matica hrvatska, sveučilištarci i dio političkog vodstva Hrvatske imali različite ideje i metode njihova ostvarenja za vrijeme Hrvatskog proljeća, „djelujući za različite ciljeve, ostvarili su preduvjete da se u budućnosti pokrenu i ostvare pitanja demokracije“ (Šušak, 2008: 773).

Na sjednici CK SKH u travnju 1971. godine Tito je upozorio hrvatsko partijsko vodstvo na „udružene kolone kontrarevolucije i nacionalizma“ te istaknuo kako je potrebno takve težnje suzbiti ne bi li spriječili „da se ljudi bore za ono što su već jednom izborili“ (Jandrić, 1987: 270) misleći pritom na NDH. Tito je u autokratskom stilu zaustavio sve pokušaje otpora smijenivši vodeće reformiste u redovima SKH jer su oni „kao najodgovorniji funkcionari SKH bili i najodgovorniji za prodor nacionalizma u CK Hrvatske“ (Jandrić, 1987: 276). Aktivisti Hrvatskog proljeća su bili zatvarani, kao i članovi Matice hrvatske, koju je Tito posebno osuđivao, na kraju i zabranio. No „socijalni i nacionalni reformski pokreti ipak nisu time vraćeni značajnije unazad, iako su “stavljeni pod kontrolu”“ (Cipek; Spehnjak, 2007: 260). Dodatan način kontroliranja sve većeg broja političkih neistomišljenika u Hrvatskoj, ali i ostalim republikama, Tito je uspio postići novim ustavom iz 1974. godine koji će ostati na snazi sve do raspada SFRJ. Taj je ustav, naime, Titu osigurao mjesto doživotnog predsjednika SFRJ te je sadržavao federativne i konfederativne elemente (Goldstein, 1999: 185), pružajući republikama veću samostalnost što je i bio jedan od glavnih ciljeva Hrvatskog proljeća.

Odnosi Partije i Katoličke crkve bili su u mnogočemu komplicirani. Partiji nikako nije odgovarao ugled Crkve među građanstvom SRH, te ju je željela diskreditirati pod svaku cijenu, počevši od osude Alozija Stepinca (Goldstein, 1999: 157) do uhićenja drugih svećenika i zapljenjivanja crkvene imovine. Shvativši koliko bi napad na Crkvu mogao naštetiti Partiji, komunistička vlast popušta svoju represivnu politiku. Omogućene su vjerske slobode, a Katolička crkva za vrijeme jednopartijske diktature postaje jedina organizacija oslobođena njihova utjecaja. Crkva nije odobravala represivne mjere vladajućeg aparata, ali je ipak bila suzdržana želeći tako očuvati mir i jedinstvo u Jugoslaviji (Akmadža, 2012: 629). Hrvatsko je proljeće, prema mišljenju Crkve „proizašlo iz komunističkih redova i njihovih međusobnih nesuglasica te se u njih Crkva ne bi trebala miješati, ali mora stati u obranu vjerskih i ostalih ljudskih prava koja su ugrožena slomom hrvatskog masovnog pokreta“ (Akmadža, 2012: 629). Iako je Crkva pokušavala izbjegavati djelovanje u političkoj sferi nadbiskup Kuharić rekao je kako „svečano treba proglasiti da je pravo svakoga naroda na potpunu slobodu nešto, što mu

nitko ne može otuđiti“ (Akmadža, 2012: 606) čime je iskazala svoju potporu Hrvatskom proljeću.

Istovremeno, „ideološki odgovor na krizu legitimnosti političkog poretka bilo je oblikovanje i djelomična provedba koncepcije “integralnog samoupravljanja”, koja je podrazumijevala svojevrsnu “kulturnu revoluciju” u društvenom životu zemlje“ (Kasapović, 1996: 86). Dok se „integralno samoupravljanje“ odnosilo na poistovjećivanje interesa privrednih aktera s ideološkim interesima, „kulturna revolucija“ je označavala bojanje školstva, znanosti, kulture i života općenito u ideološko ruho što potvrđuje i sjednica CK SKH 1977. godine na čijem se dnevnom redu po prvi put našla kultura (Jandrić, 1987: 300). Upravo se ta jednadžba pokazala uspješnom za neutraliziranje nacionalističkih tendencija. Sedamdesete su godine nakon uspješnog potiskivanja reformskih pokreta i želja za promjenom u SFRJ donijele gospodarski napredak. U Hrvatskoj su se gradile autoceste (Zagreb – Karlovac), turizam je cvjetao, a nova sveučilišta u Rijeci, Splitu i Osijeku osnivana (Goldstein, 1999: 186). Ta je idila, iako oviseći o stranim kreditima, primirila oporbene snage u Hrvatskoj, ali ne zadugo.

4.2. Titova smrt i jugoslavenska kriza

4.svibnja, nekoliko dana prije svog 88. rođendana, nakon duže borbe s bolešću, Josip Broz Tito umire. Njegova je smrt zavila SFRJ u crno dok je njegovo tijelo putovalo jugoslavenskim socijalističkim republikama kako bi se narod oprostio od voljenog autokrata. S obzirom da je izašao iz 2. svjetskog rata kao pobjednik nije bilo teško stvoriti kult ličnosti vođe u jednopartijskom komunističkom režimu na čijem je čelu bio 35 godina (Nemet, 2006: 109). Iako ga mnogi smatraju glavnim protagonistom Jugoslavije, Goldstein (1999: 187) ističe kako je upravo on, stvarajući prividnu demokraciju i polu-liberalizirajući život, posijao sjeme konflikta jer „multi-etnička zajednica može zdravo funkcionirati samo na temelju iskonskih demokratskih institucija koje Titova Jugoslavija nije imala“. Njegova je smrt označila početak raspada ionako već krhke Jugoslavije, a komunističku je stranu u Hrvatskoj dodatno oslabila i smrt Vladimira Bakarića, predsjednika CK SKH i vjernog Titovog prijatelja. Doživotnog predsjednika Josipa Broza zamijenilo je rotirajuće predsjedništvo gdje je funkciju saveznog predsjednika svake godine obavljao predstavnik druge republike i pokrajine (Cipek; Spehnjak, 2007: 261).

Gospodarska i politička situacija u SFRJ nakon Titove smrti išla je samo na gore. Broj nezaposlenih je enormno rastao, dok je industrija bilježila gubitke, a razlike među republikama se produbljivale i tako povećale odlijevanja sredstava iz bogatijih (Slovenija, Hrvatska) u siromašnije republike (Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Kosovo). Paralelno s nezavidnom gospodarskom situacijom u kojoj se našla Jugoslavija, budile su se i nacionalističke težnje Albanaca na Kosovu koji su zahtijevali vlastitu republiku, što je dovelo do intervencije Jugoslavenske narodne armije (JNA) i uzrokovalo srpsko negodovanje te paralelno jačalo srpski nacionalizam. Takva teška politička situacija pokrenula je do tada veoma tromo civilno društvo u Hrvatskoj. U prilog tomu idu prve nove radio postaje, kao i novine, nezavisne od partijske kontrole, poput Zagrebačkog tjednika „*Danas"* i Splitske „*Nedjeljne Dalmacije"* (Goldstein, 1999: 195). Hrvatski su intelektualci nakon Titove smrti, preciznije, njih 45 među kojima su bili i Franjo Tuđman te novelist Vlado Gotovac, zahtijevali amnestiju za sve političke zatvorenike zbog čega su bili optuženi za širenje anti-jugoslavenske propagande (Ramet, 2006: 308).

Iako je CK SKJ bio svjestan dubine problema u kojima se Jugoslavija nalazi, nisu uspjeli pronaći rješenje kojim bi zadovoljili sve republike čije je nezadovoljstvo bilo sve izraženije. Nakon glorificiranja Josipa Broza Tita, došla je era u kojoj je bio javno prozivan. Bošnjak Boško Siljegović ga je optužio za ogromne pogreške u politici prema Kosovu (Ramet, 2006: 330), dok je u Memorandumu SANU iz 1986.godine bio prozvan za slabljenje Srbije. Do kritiziranja Tita, jamca stabilnosti SFRJ, došlo je zbog nezadovoljstva socijalističkih republika vlastitim položajem u Jugoslaviji kojeg je on, za vrijeme svog života, uspješno gurao pod tepih. Nagomilani će problemi u Jugoslaviji, nakon albanskih demonstracija, eruptirati krajem osamdesetih. Naime, 1987. godine na vlast u Srbiji, kao predsjednik CK SKS, dolazi Slobodan Milošević. Njegov lik i djelo davalo je Srbima nadu da ipak postoji netko tko može štiti njihove interese ne samo u Srbiji, nego i u cijeloj Jugoslaviji (Goldstein, 1999: 202) što je probudilo nacionalističke osjećaje i Srba u Hrvatskoj.

Već spomenutim Memorandumom SANU iz 1986. godine nastojala se proširiti velikosrpska ideja koja je nastala iz, prema Memorandumu, ustava koji je prisilio Srbiju „da se odrekne dijela svojih prava i ovlaštenja u korist autonomnih pokrajina" (Dunatov, 2010: 383). Godine 1988. srpske komunističke elite u „antibirokratskoj revoluciji" provode „čistku „protujugoslavenskih" i „protusocijalističkih" birokratskih elita u svim republikama, napose u Sloveniji i Hrvatskoj" (Kasapović, 1996: 87). Naravno, čistkom komunističkih elita koje su branile, kako piše Kasapović (1996:88), „titovski federalizam", nastojali su raskrčiti put slomu

ustavnog poretka SFRJ, u čemu su i uspjeli 1989. godine usvojivši amandmane na srbijanski ustav kojim su smanjili ovlasti autonomnim pokrajinama (Dunatov, 2010: 383). Ti su događaji u Hrvatskoj označili prekid dotadašnje politike šutnje i radikalne promjene u smjeru političkog pluralizma.

4.3. Prema višestranačju

1989. godina smatra se prijelomnom godinom za put Hrvatske prema demokraciji. Naime, tada su iz reformističkih krugova vođene inicijative za nastanak političkih stranaka. Prva je inicijativa krenula iz kruga koji se okupljao oko Slavka Goldsteina i Vlade Gotovca, dok je druga krenula iz kruga okupljenog oko Franje Tuđmana te braće Marka i Vladimira Veselice (Dunatov, 2010: 384). Iako je formiranje političkih stranaka započelo iz nekoliko inicijativa, njihovi su ciljevi bili jednaki: oslobađanje Hrvatske od srpskih pritisaka rješavanje pitanja položaja zemlje unutar SFRJ, te uspostavljanje višestranačkog, demokratskog sustava.

Iste je godine u Zagrebu osnovano Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI), prvo udruženje izvan struktura SKH (Goldstein, 1999: 204). Njegovi su osnivači bili redom profesori na Filozofskom fakultetu u Zagrebu; Predrag Matvejević, Žarko Puhovski, Milorad Pupovac te Predrag Vranicki, na inicijativu Branka Horvata, poznatog politekonomista (Orlić, 2011: 101). Oni su se zalagali za „demokratski preobražaj Jugoslavije“ koji se odnosio prije svega na pluralizam mišljenja koje bi omogućilo „izgradnju izvornog socijalizma koji bez demokracije postaje zastrašujuća farsa“ (Horvat, 1989: 1, cit. prema Orlić, 2011: 103). Dakle, Horvatova ideja nije išla u smjeru rastvorbe Jugoslavije, nego prema poprilično ambicioznom transformiranju u demokratsku socijalističku državu. Takvo je udruženje SKH odbio upisati u Registar udruga građana jer se njihova ideja smatrala odmetničkom, a članovi udruženja „sinovima komunizma koji su se pobunili protiv svoje Partije“ (Orlić, 2011: 104). Iako nisu uspjeli u registraciji, UJDI je uspio pokrenuti ustavne rasprave u zemlji. Puhovski je smatrao kako demokratska Jugoslavija treba ustavnu izmjenu kojom bi se omogućilo funkcioniranje prema načelu *jedan čovjek – jedan glas* u izborima koji bi se trebali održavati samo na saveznoj razini. Odlukom 11. Kongresa SKH iz 1989. godine kojim su se zakazali prvi višestranački izbori na nacionalnoj razini, pokopana je ideja UJDI-a o demokratskoj Jugoslaviji te su ostvarena njihova crna predviđanja: „Jugoslavija ili rat!“ (Orlić, 2011: 109).

Slom jednopartijske vladavine koja je trajala 44 godine obilježilo je stvaranje Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLS) u Hrvatskoj 1989. godine, iako tada još uvijek ilegalne. HSLS je, originalno osnovan kao Hrvatski socijalno liberalni savez, s obzirom na strogu režimsku politiku zabrane stranaka, djelovao i smatrao se strankom, a ne savezom. Službeni datum osnivanja stranke smatra se 20. svibnja 1989. godine. Inicijativa za osnivanje potekla je iz već spomenutog kruga okupljenog oko Slavka Goldsteina i Vlade Gotovca koji su izabrani za predsjednika i potpredsjednika Savjeta (Dunatov, 2010: 385). Program stranke počiva na načelima „pojedinca kao najveće vrijednosti" te njegovih sloboda i prava (Hsls.hr, 2016). U Programu slobode iz 1990. godine stoji da se HSLS zalaže za „uspostavljanje pravne države u kojoj će umjesto ideološkog monopola i partijske samovolje zakon biti najvažnija norma ponašanja. A da bi se to ostvarilo HSLS se zalaže za višestranački i parlamentarni sustav, neposredne izbore, strogu podjelu vlasti i nezavisnost sudova, za ravnopravnost svih oblika vlasništva i slobodno tržište" (Dunatov, 2010: 385). Zalažući se za demokratska načela, nisu odbacivali konfederativno rješenje pitanja republika u Jugoslaviji. Štoviše, njihov ideal o demokratskom društvu odnosio se na čitavu Jugoslaviju. Jugoslavenska je zajednica slobodnih pojedinaca, prema mišljenju HSLS-a, moguća je jedino u uvjetima konsenzusa s pravom svake nacije na samoodređenje i odcjepljenje (Goldstein, 1999: 205).

Kao alternativa HSLS-u, pojavljuje se Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) na inicijativu kruga okupljenog oko Franje Tuđmana i braće Veselica. Na inicijalnom okupljanju u veljači 1989. godine u Zagrebu predstavljen je Prednacrt programske deklaracije HDZ-a od strane Franje Tuđmana koji će poslužiti kao temeljna platforma stranke koja je službeno osnovana 17. lipnja 1989. godine (Dunatov, 2010: 387). Za predsjednika stranke izabran je sam Franjo Tuđman, a potpredsjednike Dalibor Brozović, Krešimir Balenović i Vladimir Šeks. HDZ je svoj program temeljio na „demokratskoj preobrazbi društva, izlasku iz krize, uspostavi građanskih sloboda, privatnog vlasništva i slobode izražavanja" (Dunatov, 2010: 387). HDZ je isticao pravo hrvatskog naroda na samoodređenje, kao i odcjepljenje, naglašavajući važnost povezivanja s Hrvatima izvan domovine koji su predstavljali bitan čimbenik u djelovanju oporbe.

Osim HSLS-a i HDZ-a, na hrvatskoj političkoj sceni javljaju se različiti oporbeni akteri s demokratskim idejama. „Alternativne" organizacije u Hrvatskoj udružile su se Koordinaciju hrvatskih oporbenih stranka i grupacija. Prva akcija bila je peticija održana na Međunarodni dan prava čovjeka (10. prosinca) kojom se zahtijevala legalizacija političkih stranaka i organizacija, amnestija političkih zatvorenika, veći angažman SKH u obrani

hrvatskog suvereniteta, te raspisivanje slobodnih izbora (Barać, 2010: 423). Peticija je pokrenuta od strane 12 stranaka i drugih organizacija u Hrvatskoj: „Hrvatski demokratski savez, Transnacionalna radikalna stranka, Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatska seljačka stranka, Mirotvorni demokratski pokret, Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu, Hrvatski socijalno-liberalni savez, Hrvatsko društvo za zaštitu i promicanje ljudskih prava, Društvo za jugoslavensko-europsku suradnju, Inicijativni odbor Saveza studenata zagrebačkog sveučilišta, Inicijativni odbor Hrvatskog socijaldemokratskog saveza i Hrvatski kršćansko-demokratski savez“ (Hudelist, 1999: 172, cit. prema Barać, 2010: 423).

Jačanje oporbenih snaga u Hrvatskoj za Srbiju je bilo posebno opasno. Oni su smatrali kako buđenje takvih aktivnosti označava buđenje „ustaškog duha“ (Goldstein, 1999: 207) aludirajući na politiku prema Srbima za vrijeme NDH. Za to vrijeme SKH je provodio „politiku šutnje“ (Goldstein, 1999: 207). Ta je politika označavala pasivnost SKH u reakcijama i akcijama na tadašnju velikosrpsku politiku. No, sve veći broj oporbenih aktera i njihovih pritisaka, promijenilo je strukturu vodstva i način djelovanja SKH prekinuvši „politiku šutnje“. Na 11. kongresu SKH održanog koncem 1989. godine, Stanka Stojčevića, dotadašnjeg predsjednika CK SKH mijenja novoizabrani šef Ivica Račan (Dunatov, 2010: 391). SKH se okreće alternativnoj politici i 1990. godine legalizira stranke i udruženja građana, zalažući se za politički i društveni pluralizam te najavljuje demokratske izbore. Tako se već u veljači 1990. godine registrira osam novih stranaka: „Hrvatska demokratska stranka, Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatska kršćansko-demokratska stranka, Hrvatski socijalno-liberalni savez, Radikalno udruženje za sjedinjene europske države, Socijaldemokratska stranka Hrvatske, te tadašnja vlast sačinjena od Saveza komunista Hrvatske i Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske“ (Đurić; Munjin; Španović, 1990: 8, cit. prema Dunatov, 2010: 391).

Konačan udarac jednopartijskom komunističkom režimu zadan je upravo od – komunista. Na 14. izvanrednom kongresu SKJ koji je trajao od 20. do 23. siječnja 1990. godine, raspravljalo se o reformama i budućem smjeru SFRJ i SKJ. Rasprava o budućnosti SFRJ pretvorila se u žestoku raspravu između reformista, koji su se protivili unitarnom i centralističkom uređenju, a kojih je najviše bilo u slovenskim redovima, i dogmata, čiju su poziciju čvrsto branili srpski komunisti zalažući se za postojeći sustav s „kozmetičkim promjenama“ (Pauković, 2008: 27). Nakon odbijanja slovenskih prijedloga, među kojima je bio da se SKJ preobrazi u „partiju ravnopravnih republičkih organizacija SK“ (Pauković, 2008: 28), slovenski su delegati napustili konferenciju. Hrvatski je stav bio jednak slovenskom. Naime, hrvatski su delegati na čelu s Ivicom Račanom zatražili, u skladu s pozicijom koju zastupaju,

da se konferencija prekine s obzirom na izbivanje slovenskih delegata. Odlučivanje bez delegata jedne republike značilo bi kršenje demokratskih načela za koje se zalažu, stoga su hrvatski delegati odbili sudjelovati u nastavku rada konferencije, no to nije spriječilo preostale sudionike u nastavku usvajanja prijedloga. Takvo ignoriranje ravnopravnosti republika zapravo je označio raspad i kraj SKJ (Pauković, 2008: 29). Nakon Izvanrednog kongresa „jedina funkcionirajuća organizacija u Jugoslaviji bila je JNA" (Goldstein, 1999: 209) koju je pod svoje okrilje uzeo Milošević.

Do prvih najavljenih višestranačkih izbora u travnju 1990. godine registrirane su 33 političke stranke (Dunatov, 2010: 391). Među njima je bio i reformirani SKH. Dotadašnji Savez komunista Hrvatske dodaje sufiks komunističkom predznaku te postaje SKH- Savez demokratskih promjena, čime su htjeli označiti novu, demokratsku eru stranke. SKH-SDP svojim se programom zalagao za „moderno, demokratsko, socijalističko društvo; tržišno, socijalno i ekološki odgovorno privređivanje; suvremenu i demokratsku Hrvatsku, te federativnu demokratsku Jugoslaviju" (Dunatov, 2010: 392). S navedenim programom izlazi na izbore gdje osvaja 30% zastupničkih mjesta u Saboru. Premoćno je pobijedio HDZ s osvojenih 58% mjesta, dok je KNS (u čijem su sastavu bili HKDS, SDSH, HDS, te izvanstranačke ličnosti: Savka Dabčević-Kučar, Ivan Supek, Miko Tripalo, Dragutin Haramija i Srećko Bijelić (Budimir, 2010: 85)) predvođena HSLS-om osvojila samo 6%. Ostatak je mjesta pripao SDS-u te nacionalnim manjinama i nezavisnim kandidatima (Mašić, 2010: 70). Pobjedu je HDZ mogao zahvaliti politici i djelu Franje Tuđmana, novom hrvatskom predsjedniku, koji je svojim nacionalističkim porukama, karizmom i stavom mobilizirao građane, te pretvorio HDZ u državotvorni narodni pokret (Dunatov, 2010: 395).

Nakon same provedbe prvih višestranačkih izbora, izbila je pobuna Srba u Hrvatskoj koja je ugrozila početak demokratske tranzicije (Kasapović, 1996: 90). Ta je pobuna, nazvana „balvan revolucijom", označila visok stupanj srpskog nacionalizma među Srbima u Hrvatskoj kojeg je raspirivala Miloševićeva politika. Nakon provedbe referenduma o samostalnosti Republike Hrvatske u svibnju 1991. godine gdje se 93% građana koji su izašli na referendum izjasnilo za samostalnu i suverenu RH te „Deklaracije o proglašenju samostalne i suverene Republike Hrvatske" donesene 25. lipnja 1991., pobuna je eskalirala (Kasapović, 1996: 90) u početak rata čime je nastavak tranzicije bio otežan.

5. KOMPARATIVNA ANALIZA AKTERA

„Demokratska tranzicija podrazumijeva uvođenje demokratskih ustanova, tj. uspostavljanje organskih pravila jednog sustava (izbornog zakona, strukture vlasti koja proizlazi iz izbora, slobodu medija, slobodu udruživanja i političkog organiziranja)“ (Budimir, 2010: 78). U prethodnim sam poglavljima, kroz kronološki razvoj događaja, pokušala objasniti kako su se formirale skupine aktera te njihovi stavovi i zahtjevi koji su doveli do demokratske tranzicije kako ju je definirala Davorka Budimir. U ovom ću poglavlju usporediti identificirane aktere kako bih mogla odgovoriti na istraživačko pitanje. Prije nego započnem usporedbu aktera, osvrnut ću se na podatke prikazane u prethodnim poglavljima a sažetim u *Tablici 1.*

Tablica 1. Ključni akteri pred-tranzicijskog procesa

akteri	**Poljska**	**Hrvatska**
partijske elite	mekolinijaši PZPR-a spremni na kompromise	reformisti SKH koji žele demokratizaciju
sindikati (radništvo)	djeluju okupljeni oko kišobranske „Solidarnosti“	poprilično zadovoljni uvjetima unutar SRH
intelektualci	priključuju se i djeluju u okviru „Solidarnosti“	podupiratelji liberalizacije (Matica hrvatska i političke stranke)
Crkva	djeluje u sklopu „Solidarnosti“ kroz KIK	pasivna uloga, podupire demokratizaciju

Tablica 1. prikazuje najznačajnije aktere koji su doveli zemlje pred tranziciju bilo to aktivnim djelovanjem u oporbenim aktivnostima ili utjecajem na svijest građana i „oživljavanjem masa“. Njihove su odluke bile od presudne važnosti u pred-tranzicijskom, pa čak i tranzicijskom procesu. Tu ću tablicu u nastavku razložiti na potpoglavlja prema vrsti aktera gdje ću pokušati objasniti i usporediti uloge svakog od njih u obje zemlje.

No, prije same analize aktera bitno je napomenuti kako je u obje zemlje ključni agregator nezadovoljstva i pokreta masa bilo loše gospodarsko stanje. Niti staljinovski socijalizam, niti titoizam u ekonomskom smislu nisu bili uspješni. Naime, nakon kratkoročnog gospodarskog rasta uslijedio bi dugotrajni pad kojeg su građani mogli osjetiti na vlastitoj koži u obliku povećanja cijena i smanjenja plaća. U Poljskoj bi, kao i u Hrvatskoj, duboka

gospodarska rana bila sankcionirana malenim flasterom u obliku inozemnog kredita koji je samo sprječavao zacjeljivanje te iste rane i uzrokovao još veće krvarenje – visoke inozemne dugove. Još bi veći problem u SFRJ predstavljala savezna vlast na čije su ime glasili krediti bez obzira na to koja se republika i za koliko zadužila, što je pojačavalo nesnošljivost među jugoslavenskim republikama, kao i troškovi razvijenijih republika za pomoć nerazvijenim. Takvi su gospodarski uvjeti svakako predstavljali jedan od ključnih čimbenika raspada jednopartijskih režima.

5.1. Partijske elite

Nedvojbena je važnost članova komunističke partije u pred-tranzicijskom, kao i tranzicijskom procesu u obje zemlje. Nakon dolaska na vlast tadašnje KPJ (odnosno KPH) u Hrvatskoj i PZPR-a u Poljskoj svaka je druga oporba bila eliminirana. Represivni karakter komunističkog režima i vodeće partije u početnim godinama zamijenila je blaža autoritarna politika (Górski, 2002: 249) u oba slučaja. Nezadovoljni gospodarskim situacijama i ograničenim slobodama te cenzurom i krutosti režima, u zemljama su se sedamdesetih godina počele oformljavati oporbene skupine koje su dovele komunističko vodstvo do točke izbora između prihvaćanja političkog i društvenog pluralizma te demokratizacije ili suočavanja sa oblicima građanskog neposluha u Poljskoj te apela elita za većom autonomijom republika unutar SFRJ ili raspada Jugoslavije u Hrvatskoj.

U Hrvatskoj je dio komunističkih elita SKH, zbog pitanja položaja republika u SFRJ, razvio reformske stavove unutar Partije koji su prevladali dolaskom na vlast Ivice Račana. No, dok su se poljski komunisti morali suočavati s tvrdolinijaškim strujama unutar Partije te oporbom čiji identitet nije prelazio granice NR Poljske, hrvatski su se reformirani komunisti suočavali, osim s tvrdolinijašima unutar Partije, i s SKJ koji je predstavljao nadnacionalni entitet u SFRJ. Dakle, pozicija Partije u zemljama je bila gdje i kamo drugačija, a ipak su u obje zemlje put prema tranziciji otvorile komunističke elite dopuštajući slobodne izbore. Tako su sami hrvatski komunisti, na čelu s Račanom, donijeli zakonske propise i procedure za održavanje prvih višestranačkih izbora u SRH (Budimir, 2010: 73) potaknuti velikosrpskom Miloševićevom politikom koja je nastojala izbrisati razlike i centralizirati SFRJ. Iako su hrvatski komunisti imali tranzicijske tendencije, one nisu bile ograničene na SRH. Štoviše, željeli su demokratizirati čitavu SFRJ smatrajući da bi jedino tako riješili krizu budućeg uređenja SFRJ.

PZPR je u Poljskoj osamdesetih godina bio doveden ispred zida. Štrajkovi su bili dovoljno oružje oporbe, napose „Solidarnosti“, da vodstvo PZPR-a usmjeri prema kompromisu. Doduše, do samog kompromisa ne bi došlo da unutar redova PZPR-a nisu postojale reformske tendencije. Naime, tada je unutar Partije prevladavala blaža reformska struja okupljena oko generala Jaruzelskog koja je bila spremnija na kompromise svjesna dubine gospodarske i političke krize u kojoj se zemlja tada nalazila, kao i moći „Solidarnosti“ koja se mjerila u mogućnosti mobilizacije građana (Merkel, 2011: 332). Novi štrajkovi bi poljuljali ionako već upitnu legitimnost vodeće partije na što vodstvo nije bilo spremno. U tom je trenutku PZPR precjenjivao, a „Solidarnost“ podcjenjivala vlastitu moć što je dovelo do „pat situacije između režimskih elita i opozicije režimu“ (Merkel, 2011: 331). Jedino rješenje pat pozicije u kojoj su se našli glavni politički akteri Poljske bilo je u vidu pregovora te konačno kompromisa između strana. Takozvani pregovori „Okruglog stola“ učinili su PZPR jednim od glavnih aktera tranzicije. Iako je PZPR preko Okruglog stola sebi i dalje osigurao mehanizme ostanka na vlasti kroz obavezne kvote za *Sejm*, oni su učinili važan korak prema demokraciji i političkom pluralizmu dopustivši natjecanje na izborima za ostatak mjesta u *Sejmu* i novoosnovanom Senatu (Jasiewicz, 2008: 425).

Neočekivani poraz od „Solidarnosti“ na prvim izborima nakon gotovo pola stoljeća jednopartijske vlasti prisilio je vodstvo PZPR-a na promjene. Na 11. kongresu PZPR-a 1990. godine, delegati su odlučili osnovati novu stranku koja bi im omogućila ponovno osvajanje vlasti i nazvali je Socijaldemokracija Republike Poljske (SdRP). SdRP kao vodeća stranka u SLD-u (od 1999. godine stranka SLD) izašla je na parlamentarne izbore 1991. godine prihvaćajući proeuropske stavove i implementirajući ih u vlastiti program (Zioło, 2009: 254). Naime, SdRP se odrekao komunističkog naslijeđa tražeći svoje korijene u europskoj ljevici te „Poljskoj socijalističkoj stranci (PPS) koja je osnovana prije stotinu godina zastupajući demokratski socijalizam“ (SdPR, 1993: 17, cit. prema Zioło, 2009: 256). Iako su članovi SdPR-a bili bivši članovi PZPR-a, stranka je s namjerom da ostane u političkoj igri tragala za legitimacijom koju joj je priskrbilo pozivanje na demokratske i zapadno-europske vrijednosti smatrajući kako je Poljska oduvijek pripadala Zapadu i Europi (Zioło, 2009: 257).

U Hrvatskoj pod pritiskom novonastalih, još uvijek ilegalnih, stranaka i skupina, SKH je legalizirao stranke, te najavio demokratske izbore. Ivica Račan, tadašnji sekretar SKH, postaje tako jedan od glavnih aktera demokratske tranzicije u Hrvatskoj. Svoje stajalište SKH potvrđuje i na 14. kongresu CK kada je SKJ „pogazio“ svoja demokratska načela donoseći odluke bez delegata Slovenije. No, nakon prvih višestranačkih izbora, gdje su poraženi od

HDZ-a, dolazi do „raslojavanja komunističke političke elite; od povlačenja iz aktivnog političkog djelovanja, prelaska u „pobjednički šator“ i osnivanja novih političkih stranaka do djelovanja u reformiranoj komunističkoj stranci“ (Budimir, 2010: 80). Tako SKH-SDP nakon izgubljenih izbora 1990. godine mijenja ime te postaje SDP, brišući komunistički prefiks koji je bio negativno percipiran. SDP je, uz to što je pokazao put prema demokraciji pritisnut od novih alternativnih organizacija u SRH, pružio građanima Hrvatske alternativnu socijaldemokratsku opciju, odnosno demokratsku ljevicu.

Složila bih se u potpunosti s konstatacijom da „liberalizacija nije nastala kao izraz političkog programa jedne frakcije unutar bloka na vlasti, nego kao posljedica nesposobnosti ijedne frakcije da potpuno kontrolira politički život u cijeloj zemlji“ (Kasapović, 1996: 87). Iako se Kasapović s ovom rečenicom referirala na situaciju u SFRJ, prigodno ju je iskoristiti i u poljskom slučaju, imajući na umu da je prvenstveni cilj „Solidarnosti“ bio uspostavljanje sveopćeg sindikata neovisnog od vladajuće partije, a Partiji da ostane na vlasti držeći pod kontrolom oporbene skupine. Također, kada raspravljamo o sličnostima i razlikama Partija u Poljskoj i Hrvatskoj, važno je naglasiti kako je uočljivo naslijeđe komunizma u strankama sljednicama u smislu političkog oportunizma (Jasiewicz, 2008), odnosno preobrazbe programa kako bi dobile što više mjesta na značajnim položajima ili ostvarile utjecaj koji bi im omogućio da na visoko dužnosničke pozicije postavljaju stranačko podobne, a ne sposobne. Tako su u Poljskoj, „dok su elite raspravljale o podjeli moći, glasači bili ti koji su otpočeli mirnu tranziciju“ (Jasiewicz, 2008: 425), dok je u Hrvatskoj HDZ iskoristio izbornu pobjedu za osiguravanje i učvršćivanje položaja na vlasti.

5.2. Organizirana oporba i intelektualci

Kao što sam već spomenula, ulogu HDZ-a, na čelu s Franjom Tuđmanom, neophodno je razjasniti kada govorimo o hrvatskoj tranziciji. Mnogi istraživači postavljaju pitanje koje se odnosi na HDZ-ovu apsorpciju članstva SKH nakon prvih izbora. Naime, nakon izbornog poraza, dio članstva SKH-SDP-a je pribjegao, kao što sam i spomenula, u tabor HDZ-a. Čak 97 000 članova SKH-SDP-a je prešlo u protivnički tabor zbog čega je, uz prijelaz u druge novoosnovane stranke i dio članstva koji je odustao od politike, članstvo SKH-SDP-a palo sa 298 000 na samo 46 000 članova (Baskin; Pickering, 2008: 528). Također, „nova kadrovska elita“ koja je bila predstavljena dolaskom HDZ-a na vlast zapravo se sastojala od „stare elite“, (bivših) članova SKJ/SKH (Milardović, 2006: 240). Iako o konkretnim brojevima „pribjega“ iz

SKH u vrh HDZ-a nema podataka, prema biografijama hrvatskih čelnika devedesetih, možemo primijetiti kako su reformirani komunisti dominirali pri usmjeravanju Hrvatske prema tranziciji, ali i da su svoju moć zadržali kroz sam tranzicijski period, bilo to kroz djelovanje HDZ-a ili SDP-a koji se i dalje zalaže za demokratski put Hrvatske nakon osvajanja izbora 2000. godine. Kao što Bashkim piše, zamjetan broj istaknutog članstva HDZ-a „bili su bivši komunisti izbačeni iz partije tijekom 70tih i/ili nacionalisti (uključujući dijasporu), koji su odbijali komunizam“ (Bashkim, 2013) čiji je najbolji primjer Franjo Tuđman. Također, velikodušne su ponude devedesetih godina privlačile članove SKH u tabor HDZ-a, poput Brenarda Jurline, koji je „prihvatio poziv u prvu Vladu nakon što je u prvom krugu kao član SKH dobio malo glasova i odustao“ (Budimir, 2010: 91).

Usprkos brojnom „komunističkom“ članstvu, bitno je naglasiti kako HDZ prije izbora 1990. godine nije bio klasična *chatch-all* stranka koja okuplja anti-komunističku opoziciju (Kasapović, 1994: 182). Zbog specifičnog ustroja, te položaja Hrvatske unutar SFRJ, u SRH su se iskristalizirale skupine, pa kasnije i legalne političke stranke, koje su priželjkivale veću autonomiju republika i demokratizaciju, ali na drugačije načine. Dok je „HSLS bio spreman za dogovore o uređenju SFRJ nakon demokratskih izbora, SKH-SDP je bio za demokratsku konfederalnu Jugoslaviju, a HDZ je pak inzistirao na međunarodnom priznanju Hrvatske u njezinim povijesnim i prirodnim granicama“ (Dunatov, 2010: 393). Upravo zbog tog razilaženja oko okvira unutar kojeg bi se trebala provoditi demokratizacija, političku je scenu u Hrvatskoj devedesetih godina obilježavao nastanak velikog broja stranaka koje su tražile svoju poziciju na političkoj pozornici, ali nisu uspjele mobilizirati mase kao što je to učinio HDZ, što je uz većinski izborni sustav dovelo do višestranačkog sustava s dominantnom strankom (Kasapović, 1994: 171). Članstvo te dominantne stranke okupljalo je brojne intelektualce koji su djelovali kroz Maticu hrvatsku, poput samog predsjednika Franje Tuđmana, te braće Veselice, Vlade Jurčevića, Ante Ledića i drugih (Dunatov, 2010: 387).

U Poljskoj se dogodilo upravo suprotno. „Solidarnost“ je, kao glavni akter pred-tranzicijske mobilizacije, postala kišobranska organizacija svih protu-komunističkih organizacija i udruženja što je poslije polu-slobodnih izbora 1989. godine dovelo do mrvljenja „Solidarnosti“ na velik broj malih stranaka te naposljetku, gubitak izbora. U prilog tomu idu i podaci s prvih slobodnih parlamentarnih izbora 1991. godine, kada je čak 29 stranaka osiguralo mjesto u *Sejmu* te s prijevremenih parlamentarnih izbora 1993. godine i predsjedničkih 1995. godine gdje pobjeđuje SLD, a predsjednik postaje Aleksander Kwaśniewski (Millard, 2009:

783). Kada promatramo „Solidarnost“ sedamdesetih i osamdesetih godina, možemo uočiti koje su to društvene skupine djelovale pod njezinim okriljem, te tako raščlaniti aktere na strani oporbe koji su doveli Poljsku pred vrata tranzicije.

Bazu „Solidarnosti“ možemo pronaći u radništvu koje je, nezadovoljno gospodarskom situacijom u zemlji, pokrenulo val štrajkova. Štoviše, čak je i šef „Solidarnosti“ Lech Wałęsa bio do kraja šezdesetih radnik na brodogradilištu odakle su počeli štrajkovi (Paczkowski, 2001: 495). Radništvo je imalo potporu intelektualnih elita i značajnih osoba u tadašnjoj javnoj sferi koji su se kasnije profilirali kao vođe pokreta. Naime, podrška društvenih elita osiguravala je radništvu veći legitimitet te samim time proširivala bazu članstva. Tako su se „Solidarnosti“ pridružile i različite alternativne grupe, od mladih okupljenih oko RSA i NSZ-a do kršćanske inteligencije (Paczkowski, 2001). Također, „Solidarnost“ je ujedinila KOR i ROPCiO (ujedno ih i razvodnila nakon 1983. godine), ideološki suprotne strane oporbe, kao i emigraciju koja je djelovala krajem sedamdesetih kroz *Fond za obranu slobode riječi i ljudskih prava u Poljskoj* te *Radija Slobodna Europa* i brojnih časopisa (Paczkowski, 2001: 349) kako bi osvijestila svijet o situaciji u Poljskoj. Ni kulturnjaci nisu oklijevali izraziti nezadovoljstvo režimom kroz različite načine izražavanja; esejima poput „Boriti se ili ne“ Tomasza Łubieńskog te uprizorenjima poput „Čovjeka od mramora“ Aleksandera Ścibor-Rylskog i brojnih drugih umjetničkih djela koja su nerijetko bila cenzurirana (Paczkowski, 2001: 358).

U Hrvatskoj su impulsi za demokratizacijom s oporbene strane dolazili iz nekoliko različitih izvora. Među njima su najvažniji bili Matica hrvatska (iz koje je proizašao i Franjo Tuđman (Dunatov, 2010: 382)) s Hrvatskim proljećem te dio inteligencije Sveučilišta u Zagrebu. Matica je svoje oporbene stavove i zahtjeve za demokracijom širila preko različitih publikacija poput „*Hrvatskog tjednika“*. No, kao što su Cipek i Spehnjak (2007: 264) utvrdili, “društveno-humanistička inteligencija u Hrvatskoj je razvila opozicijsku djelatnost u puno manjem opsegu nego li što je to bio slučaj u drugim socijalističkim zemljama“ što pripisuju većoj otvorenosti režima te manjem stupnju cenzure. Također, za razliku od Poljske, radništvo se nije aktiviralo oko oporbenih aktivnosti s obzirom na broje privilegije koje im je pružao režim, poput „sigurnosti radnog mjesta, besplatne zdravstveno-socijalne zaštite, plaćenih godišnjih odmora“ (Cipek; Spehnjak, 2007: 266) i brojnih drugih.

Seljaštvo je, za razliku od radništva, itekako imalo razloga za borbu protiv komunističkog režima i demokratizaciju, no oni su izgubili svoje predstavnike, kao i koheziju, represivnim gašenjem HSS-a na početku vladavine komunista (Cipek; Spehnjak, 2007: 265) zbog čega je Vladko Maček krajem četrdesetih, tadašnji predsjednika HSS-a, emigrirao. HSS

se obnavlja 1989. godine pod palicom Ivana Zvonimira Čička u jednoj frakciji te Nikole Novakovića u drugoj, ali ne ostvaruju značajniji uspjeh. Iako je prva osnovana stranka, HSLS, na čelu sa Slavkom Goldsteinom, na prvim izborima osvaja samo 6% glasova. Takav je rezultat bio posljedica vođenja neodređene politike koja se, usprkos zalaganju za demokraciju, svodila na „dogovaranje oko uređenja SFRJ" što biračima nije bilo dovoljno uvjerljivo.

Emigracijske su aktivnosti, usprkos naporima dijaspore zauzimale marginalno mjesto u borbi protiv komunističke vlasti u Hrvatskoj (Cipak; Spehnjak, 2007: 271) kao i Poljskoj. Nakon liberalizacije SFRJ i otvaranja granica, velik je broj zagovornika demokratizacije napustio Jugoslaviju, kao i desničari koji su zagovarali slobodnu i samostalnu Hrvatsku ili čak pokušavali revitalizirati NDH, poput HRB-a koji je djelovao iz Austrije te HNO-a koji je izdavao časopis „*Drina*" (Hajdarović, 2007). Dijaspora je značajno mjesto zauzimala u politici HDZ-a koji je neprestano isticao „važnost povezivanja iseljene i domovinske Hrvatske" (Dunatov, 2010: 389) iako su promidžbeni materijali dijaspore u Hrvatskoj bili slabo čitani (Cipek; Spehnjak, 2007: 271). U Poljskoj se također utjecaj emigracije svodio na izdavanje publikacija i časopisa što je također imalo marginalan utjecaj na put prema demokratizaciji.

5.3. Rimokatolička crkva

Rimokatolička crkva u Poljskoj je tranziciji imala puno veću ulogu nego ona u Hrvatskoj. Iako mnogi autori koji se bave istraživanjem „Solidarnosti" propitkuju baze samog pokreta (radništvo, intelektualci ili Crkva) (Osa, 1997: 339), nediskutabilna je važnost Crkve u njezinom djelovanju. Tomu u prilog idu i slike brodogradilišta u Gdańsku iz 1980. godine na čijim je vratima bilo izvješen križ, slika Djevice Marije te Pape Ivana Pavla II. (Osa, 1997: 362) kao simboli prosvjeda. U Poljskoj je Crkva bila mnogo glasnija nego u Hrvatskoj. Naime, iako se nikada nije otvoreno suprotstavljala režimu niti djelovala u smjeru njegovog rušenja, neizravno je izražavala potporu djelovanju „Solidarnosti" prešućujući angažiranje svećenika u okviru pokreta te pružajući utočište podzemnim strukturama „Solidarnosti" (Paczkowski, 2001: 352, 419). Posebnu je ulogu u poljskoj tranziciji odigrao Papa Ivan Pavao II. koji je nastojao osloboditi poljski narod mentalnih okova i pružiti nadu za slobodu (Borowik, 2002: 241) u svojim govorima tijekom posjeta Poljskoj. On je, naime, želio povezati katoličku, izoliranu Poljsku s ostatkom kršćanske Europe, prihvativši to kao svoju glavnu misiju (Byrnes, 1997: 438). Moderatorska uloga Crkve za „Okruglim stolom" također dočarava važnost njezine uloge u procesu tranzicije. Poljska je Crkva bila zagovornik kompromisa od samog početka

sukoba oporbe i vlasti. Ne želeći svoju utjecajnu poziciju izgubiti niti tijekom same tranzicije, Crkva je pokušavala utjecati na političke procese. No, ipak je u tom procesu izgubila utjecaj koji je imala za vrijeme stvaranja prvih oporbenih skupina. To potvrđuje i izborni rezultat predsjedničkih izbora 1995. godine kada je, usprkos javnom protivljenju Crkve, pobjedu odnio Aleksander Kwaśniewski (Byrnes, 1997: 433).

Trstenjak (1990: 4) je pisao da je „komunizam težio da se pretvori u novu religiju stavljajući Vođu na mjesto Boga, izmišljajući paraliturgijske svečanosti da bi zamijenio kršćanska slavlja: umjesto prve pričesti pionirska zakletva, sakrament krizme nadomještalo je primanje u omladinsku organizaciju, procesije su zamijenjene svečanim mimohodima, kler partijskom nomenklaturom“ čime je želio dočarati odnos Crkve i SKH. Naime, u Hrvatskoj je Partija pokušavala diskreditirati Crkvu na različite načine; od povezivanja s režimom NDH i Stepinčeve osude do zapljenjivanja imovine. Iako je 1966. godine, nakon potpisivanja sporazuma između Jugoslavije i Vatikana, režim popustio represivnost (Cipek; Sephnjak, 2007: 287), osjećala se netrpeljivost. U Hrvatskoj je Crkva za vrijeme komunizma bila suzdržana prema političkim pitanjima zbog moguće represije režima, ali se njezina uloga povećala nakon pada komunizma kada je Crkveno djelovanje oslobođeno pritiska komunističke vlasti, a kršćanstvo postaje jednim od osnovnih elemenata identifikacije Hrvata.

Iako uloga Crkve u hrvatskom i poljskom pred-tranzicijskom procesu nije sadržavala konkretne poteze protiv komunističke vlasti, u smislu organizirane mobilizacije društva, ona je uvijek neposredno izražavala svoje anti-komunističko stajalište i pružala potporu liberalističkim oporbenim strujama, što je čini važnim akterom tranzicije. Njezin je utjecaj bio više temeljen na legitimnosti koju je imala kao dio identiteta hrvatskog i poljskog naroda i koja joj je omogućila da neizravno utječe na mobilizaciju masa svojim porukama za vrijeme misnog slavlja. Poljska je Crkva imala puno veći značaj u pred-tranzicijskom razdoblju, nego li ona u Hrvatskoj, s obzirom na to da joj je omogućeno sudjelovanje u Okruglom stolu kao jednom od najvažnijih događaja uvoda u demokratizaciju, dok se Crkva u Hrvatskoj imala pasivniju poziciju.

6. ZAKLJUČAK

Prema podacima *Freedom Housea* (2016) Poljska se danas smatra konsolidiranom demokracijom, dok je Hrvatska polu-konsolidirana zbog faktora poput korupcije, nezavisnosti medija te neuređenosti pravosuđa koji se pripisuju socijalističkom naslijeđu i neprilagođivanju političkih elita novim demokratskim institucijama. Navedenim bi razlozima također pripisala i istovremeno odvijanje procesa tranzicije, izgradnje države i rata (Kasapović, 1996: 84). Usprkos boljem rezultatu Poljske, obje se zemlje danas smatraju demokratskim, a svaka je zemlja, nakon pola stoljeća jednopartijskog komunističkog režima, do demokratskog ishoda došla drugačijim putem.

Teza rada bila je da su različiti akteri u zemljama svojim djelovanjem doveli do tranzicije u Poljskoj i Hrvatskoj. Naime, dobiveni rezultati istraživanja opovrgavaju tezu. Akteri koji su izveli Poljsku i Hrvatsku na put demokracije u mnogočemu se podudaraju. Tako je najznačajniji akter u obje zemlje komunistička elita. Iako su se položaji zemalja pred-tranzicijskog perioda razlikovali, reformska je struja unutar komunističkih elita pobijedila i omogućile prve (polu)slobodne izbore. Manje razlike mogu se primijetiti u sudjelovanju radništva koji su činili bazu „Solidarnosti“ u Poljskoj, dok su u Hrvatskoj bili nešto zadovoljniji zbog samoupravnog socijalizma koji im je davao osjećaj participiranja u odlučivanju. Intelektualci su svakako pridonijeli demokratizaciji obaju zemalja jer su pružali oporbenim pokretima (Hrvatsko proljeće) i skupinama („Solidarnost“) legitimitet te su činili bazu novoosnovanih stranaka. Katoličanstvo i Katolička crkva su, kao važan dio identiteta nacija, podržavali oporbene grupe i njihove zahtjeve za liberalizacijom, dok se njihova uključenost u same političke procese razlikovala, s obzirom na to da je Crkva u Poljskoj imala poziciju na „Okruglom stolu“, dok je u Hrvatskoj Crkva zauzela nešto pasivniju ulogu koja se svodila na osuđivanje represivnog režima.

Rezultati su pokazali kako pod pritiskom i pretpostavkom racionalnog djelovanja, komunističke elite mogu razviti demokratska načela te uspješno započeti i voditi demokratsku tranziciju kao u slučaju Poljske. No, usprkos uspješnom razvoju demokratskih ideja u komunističkom vodstvu Hrvatske, došlo je do rata. Hrvatski nam slučaj pokazuje kako nije dovoljna racionalnost samo jednog aktera kako bi se nešto postiglo u političkom procesu mirnim putem. Iako su akteri bitan čimbenik razvoja demokracije, veliku ulogu svakako igra i političko-ekonomski kontekst koji oblikuje njihovo djelovanje i utječe na razinu konsolidiranosti demokratskog poretka.

7. LITERATURA

KNJIGE

Bernhard, Michael H. (1993) *The Origins of Democratization in Poland. Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976-1980*. New York: Columbia University Press.

Goldstein, Ivo (1999) *Croatia: A history*. London: Hurst and Company.

Landman, Todd (2008) *Teme i metode komparative politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Merkel, Wolfgang (2011) *Transformacija političkih sustava. Uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Fakultet političkih znanosti, Zagreb: Politička misao.

Milardović, Anđelko (2006) *Političke stranke u doba tranzicije i globalizacije.* Zagreb: Centar za politološka istraživanja.

Ost, David (1990) *Solidarity and the Politics of Anti-Politics. Opposition and Reformi in Poland since 1968.* Philadelphia: Temple University Press.

Paczkowski, Andrzej (2001) *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine.* Zagreb: Profil; Srednja Europa.

Ramet, Sabrina P. (2006) *The three Yugoslavias. State-Building and Legitmation, 1918-2005.* Bloomington: Indiana University Press.

ČLANCI

Akmadža, Miroslav (2012) Katolička crkva i Hrvatsko proljeće. *Časopis za suvremenu povijest*, 3(12): 603-630.

Barać, Mladen (2010) Osnovna obilježja i okolnosti demokratizacije društveno-političkog života Slavonskobrodske općine tijekom 1990. *Scrinia Slavonica,* 10(10): 419-153.

Baskin, Mark; Pickering, Paula M. (2008) What is to be done? Succession from the League of Communist of Croatia. *Communist and post-communist studies*, 41(8):521-540.

Borowik, Irena (2002) The Roman Catholic Church in the process of democratic transformation: The case of Poland. *Social Compass*, 49(2): 239–252.

Budimir, Davorka (2010) Hrvatska politička elita na početku demokratske tranzicije. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 7(1): 73-97.

Byrnes, Timothy A. (1997) The Catholic Church and Poland's return to Europe. *East European Quarterly*, 30(4): 433-448.

Cipek, Tihomir; Spehnjak, Katarina (2007) Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945. – 1990. *Časopis za suvremenu povijest*, 39(2): 249-513.

Dunatov, Šime (2010) Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52(10): 381-197.

Górski, Eugeniusz (2002) From “Socialist” to Postmodern Pluralism in Poland. *East European Politics & Societies February*, 16(2): 249-277.

Hetnal, Adam A. (1999) The Polish Catholic church in pre- and post-1989 Poland: An evaluation. *East European Quarterly*, 32(4): 503-529.

Jarić, Berislav (1987) Komunistička partija Hrvatske - Savez komunista Hrvatske 1945-1987. Kongresi, sjednice Centralnog komiteta i njegovih organa. Kronologija prema dostupnim izvorima. *Povijesni prilozi*, 6(6): 217-364.

Jasiewicz, Krzysztof (2008) The (not always sweet) uses of opportunism: Post-communist political parties in Poland. *Communist and Post-Communist Studies*, 41(8): 421-442.

Kasapović, Mirjana (1994) Političke stranke i stranački sustavi u Hrvatskoj. *Politička misao*, 31(1): 171-187.

Kasapović, Mirjana (1996) Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj. *Politička misao*, 33(2-3): 84-99.

Lee, Hongsub (2001) Transition to Democracy in Poland. *East European Quarterly*, 35(1): 87-107.

Mašić, Barbara (2010) Stranačka struktura Hrvatskog sabora 1990.-2010. *Pravnik*, 2(89): 67-87.

McVicker, Charles P. (1958) Titoism. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 317(The Satellites in Eastern Europe): 107-114.

Merkel, Wolfgang (1999) Teorije transformacije: demokratska konsolidacija postautoritarnih društava. *Politička misao,* 36(3): 121—150.

Millard, Frances (2009) Poland: Parties without a Party System, 1991-2008. *Politics & Policy*, 37(4): 781-798.

Nemet, Dražen (2006) Povijesni mitovi o Josipu Brozu Titu kao sredstvo manipulacije narodima na prostoru bivše SFRJ. *Pro Tempore*, 3(3): 109-111.

Orlić, Mila (2011) Od postkomunizma do postjugoslavenstva. Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu. *Politička misao*, 48(4): 98-112.

Osa, Maryjane (1997) Creating Solidarity: The Religious Foundations of the Polish Social Movement. *East European Politics and Society*, 11(2): 339-365.

Pauković, Davor (2008) Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada. *Contemporary Issues*, 1(1): 21-33.

Suijan, Guo (1999) Democratic Transition: A Critical Owerview. *Issuees & Studies*, 35(4): 133-148.

Skocpol, Theda; Somers, Margaret (1980) The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry. *Comparative Studies in Society and History*, 22(2): 174-197.

Šušak, Ivica (2008) Hrvatsko proljeće – počeci političkog interesnog pluralizma. *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 8(3): 767-783.

Trstenjak, Tonči (1990) Put do postkomunizma. *Obnovljeni život*, 45(1,2): 4-10.

Zioło, Karolina (2009) From internationalism to the European Union: An ideological change in the Polish post-communist party?. *Communist and Post-Communist Studies*, 42(9): 253-264.

Zuzowski, Robert (1991) The Origins of Open Organised Dissent in Today's Poland: KOR and Other Dissident. *Groups East European Quarterl*, 25(1): 59-90.

INTERNETSKE STRANICE

Bashkim, Marko (2013) *Tranzicija Saveza komunista Hrvatske.* http://www.aurora.hr/4343/tranzicija-saveza-komunista-hrvatske/

Freedomhouse.org (2016) https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016 (pristupljeno: 29. lipnja 2016.)

Hsls.hr (2016) http://www.hsls.hr/wp-content/uploads/2016/03/Temeljna-na%C4%8Dela-Hrvatske-socijalno-liberalne-stranke.pdf (pristupljeno: 20. lipnja 2016.)

Matica.hr (2009) http://www.matica.hr/kolo/314/Deklaracija%20o%20nazivu%20i%20polo%C5%BEaju%20hrvatskog%20knji%C5%BEevnog%20jezika/ (pristupljeno: 17. lipnja 2016.)

Hajdarović, Miljenko (2007) *Hrvatsko revolucionarno bratstvo*. http://povijest.net/hrb/ (pristupljeno: 28. lipnja 2016.)

SAŽETAK

Komparativnom makro-povijesnom analizom utvrđeno je da se akteri koji su vodili Poljsku i Hrvatsku prema demokratskom putu iz jednopartijskog komunističkog režima gotovo ne razlikuju. Kao odlučujući akteri nametnule su se komunističke elite koje su pod pritiskom razvile reformske stavove i prihvatile pluralizam. Članovi grupe koje su vršile pritisak, „Solidarnost“ u Poljskoj i novoosnovane stranke u Hrvatskoj, bile su uglavnom intelektualne elite umorne od cenzure i represije režima. Tako je HDZ u Hrvatskoj, čiji je velik broj članstva proizlazio iz Matice hrvatske, nakon pobjede na prvim izborima, uspostavio višestranački sustav sa dominantnom strankom koja je upravljala procesom tranzicije. U Poljskoj, potporu „Solidarnosti“ pružali su, uz intelektualce, i radnički sindikati te Katolička crkva. Položaj Crkve u obje zemlje nastojao se diskreditirati jer je Crkva bila jedini mogući izvor pluralizma, s obzirom da se u društvu svaki oblik pluralizma i oporbe eliminirao. Iako je rezultat djelovanja navedenih aktera bila liberalizacija režima te početak demokratske tranzicije, njihov je prvotni cilj bio sasvim drugačiji.

Ključne riječi: demokratska tranzicija, komparativna analiza, akteri, Poljska, Hrvatska